

การตรวจเอกสาร

การวิจัยเรื่องการประยุกต์แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการจัดการแหล่งนันทนาการทางประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาแหล่งภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ในอุทยานแห่งชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นงานวิจัยประยุกต์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและองค์ประกอบหลายส่วน การตรวจเอกสารจึงมีเนื้อหาครอบคลุม 4 ด้าน คือ 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม 2) แหล่งนันทนาการทางประวัติศาสตร์ 3) อุทยานแห่งชาติและการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และ 4) พื้นที่ศึกษา

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ประวัติความเป็นมาและประเภท

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นรูปแบบหนึ่งของทรัพยากรวัฒนธรรม ได้รับการพัฒนาให้เป็นแนวคิดในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในระบบอุทยานแห่งชาติ มากกว่า 3 ทศวรรษ โดยเริ่มต้นได้มีผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิสถาปัตยกรรมและนักประวัติศาสตร์ ซึ่งตระหนักว่าไม่มีระบบการจัดการและคุ้มครองภูมิทัศน์ครอบคลุมทุกประเภท ต่อมาในช่วงทศวรรษ 1980 ก็ได้มีการคุ้มครองทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามมาตรฐาน โดยการพัฒนาของกรมอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา และหน่วยงานอื่นๆ อันเป็นผลให้แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้รับการพัฒนา จัดการ และสำรวจอย่างต่อเนื่อง (Taylor, 2002)

U.S. National Park Service [USNPS] (1994) รายงานว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยทรัพยากรทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ บุคคล ขนบประเพณีที่มีคุณค่าทางสุนทรียภาพ ทั้งนี้สามารถจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกได้เป็น 4 ประเภท คือ

ภูมิทัศน์ออกแบบ (historic designed landscapes) คือภูมิทัศน์ที่ได้รับการออกแบบหรือวางผังโดยสถาปนิก ศิลปิน นักพฤกษศาสตร์ ตามหลักการออกแบบซึ่งสื่อให้เห็นถึงรูปแบบอันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ แนวคิด เหตุการณ์สำคัญในด้านภูมิสถาปัตยกรรม สื่อถึงเจตนาในการสร้างสรรค์งานที่สะท้อนถึงแบบแผน การออกแบบ ภูมิทัศน์ที่มีความเกี่ยวข้องกับบุคคล ทิศทาง และเหตุการณ์สำคัญในแวดวงภูมิสถาปัตยกรรม แสดงถึงพัฒนาการการ ทฤษฎีตลอดจนคุณค่าทางทัศนียภาพ

ภูมิทัศน์พื้นถิ่น (historic vernacular landscapes) คือ ภูมิทัศน์ที่ถูกใช้ประโยชน์โดยมนุษย์ มีผลต่อรูปแบบ รูปร่างของภูมิทัศน์ ตลอดจนสังคม วัฒนธรรม ชุมชน สะท้อนให้เห็นภูมิทัศน์ทางกายภาพ ชีวภาพ บทบาทของวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นบทบาทสำคัญที่แสดงถึงภูมิทัศน์พื้นถิ่น สะท้อนรูปแบบและการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์ และพัฒนาการอันยาวนาน

แหล่งประวัติศาสตร์ (historic sites) คือ ภูมิทัศน์ที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ กิจกรรม หรือบุคคลทางประวัติศาสตร์ มีอัตลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมายในเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต

ภูมิทัศน์ทางชาติพันธุ์วรรณา (ethnographic landscapes) คือ ภูมิทัศน์ซึ่งประกอบด้วยความหลากหลายของทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรม เป็นมรดกตกทอดทางทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคน ประเพณี และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลวัตของระบบธรรมชาติที่มีต่อกลุ่มวัฒนธรรม

สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ รายงานว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นผลงานการสร้างสรรค์โดยมนุษย์ในพื้นที่ธรรมชาติ นับจากอดีตถึงปัจจุบัน อันมีผลต่อลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ทางธรรมชาติตลอดจนสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นไปตามองค์ประกอบนี้ (Coleman, 2003)

ภาพที่ 1 แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ที่มา : Coleman (2003)

ในขณะที่ World Heritage Convention (1996) ได้รายงานว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือการเชื่อมงานสร้างสรรค์ของธรรมชาติเข้ากับมนุษย์ เพื่อแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาต่างๆ ภายใต้อิทธิพลทางกายภาพของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสืบต่อพลังทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม ทั้งภายในและภายนอก เช่นเดียวกับ USNPS (2001) ที่ได้รายงานว่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ บริเวณซึ่งมนุษย์ได้ทำการรังสรรค์ให้แก่โลกธรรมชาติ ซึ่งเผยให้

เห็นความเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับที่ดิน บนพื้นฐานของการเพาะปลูก การตั้งถิ่นฐาน ความต้องการทางนันทนาการ และสถานที่เหมาะสมในการฝังศพเมื่อยามสิ้นชีพ

ต่อมา USNPS (2002) ได้รายงานถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า คือทรัพยากรที่ซับซ้อนซึ่งมีขอบเขตตั้งแต่ผืนดินในชนบทขนาดใหญ่ครอบคลุมพื้นที่หลายร้อยเอเคอร์ไปกระทั่งสวนประดิษฐ์ลักษณะธรรมชาติ เช่น รูปแผ่นดิน ดิน และพืชพรรณ ไม่ได้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรม แต่สะท้อนถึงการปรับเปลี่ยน เช่น มนุษย์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอันแสดงออกในสภาพของพื้นที่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบคมนาคม และรูปแบบของสิ่งก่อสร้าง บทบาทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือการอธิบายทั้งลักษณะกายภาพของวัสดุ เช่น ถนน อาคาร ผนัง พืช ตลอดจนการใช้ประโยชน์ที่สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าวัฒนธรรมและประเพณี อธิบายบทบาท ความสำคัญและลักษณะเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ทิศทาง และบุคคล

ส่วนหน่วยงานหรือองค์กรอื่นๆ ที่ให้ความสนใจแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม เช่น U.S. Congress, Office of Technology Assessment (1987) ก็ได้รายงานว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลผลิตของบริบททางวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นคุณค่าและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ และในทศวรรษต่อมา Conservation Study Institute (2004) ก็ได้กำหนดนิยามของภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่าเป็นสถานที่ซึ่งห้อมล้อมไปด้วยความหลากหลาย ความสำคัญของประวัติศาสตร์ และคุณค่าทางวัฒนธรรม เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนพื้นเมืองยุคก่อนประวัติศาสตร์และมีพัฒนาการเรื่อยมาสู่ปัจจุบัน นอกจากนี้ยังได้อธิบายลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตามอนุสัญญาามรดกโลกดังนี้

- 1) ภูมิทัศน์ที่ได้รับการออกแบบและสร้างสรรค์ด้วยความเจตนาโดยมนุษย์ เพื่อเหตุผลทางสุนทรียภาพ
- 2) ภูมิทัศน์ซึ่งเกี่ยวข้องกับการกำเนิดสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา อันถึงสะท้อนถึงรูปแบบและเอกลักษณ์เฉพาะ
- 3) ภูมิทัศน์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพลังหรือแรงผลักดันทางศาสนา ศิลปะ และการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม

ส่วน Resource Planning and Condition Commission (2005) รายงานว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการรวมกันของสถานที่ เอกลักษณ์ วัตถุ จดหมายเหตุ อนุสรณ์ ตลอดจนการรับรู้ทางสังคมและความสำคัญที่ร่วมสมัย

ทั้งนี้หน่วยงานหรือองค์กรที่ศึกษาและพัฒนาแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั่วโลกเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และแคนาดา ได้ลงความเห็นตรงกันว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Parks Canada, 1999); (Heritage Victoria, 2001); (Institute for Cultural Landscape, n.d.)

นอกจากหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ แล้วนักวิชาการในหลายประเทศ และหลายสาขา ที่ให้ความสนใจต่อแนวคิดดังกล่าว ซึ่งนักวิชาการต่างๆ เหล่านั้น ได้อธิบายและนิยามภูมิทัศน์วัฒนธรรม เช่น Dorset *et al.* (1995) กล่าวว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ การเชื่อมต่อระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นตัวแทนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมของพวกเขา แต่ Melnick (1983) ก็ได้มีความคิดเห็นที่ต่างออกไป โดยได้ให้ความเห็นว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมมิได้เป็นเพียงสถานที่หรือพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวแทนของวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัยที่มีความต่อเนื่อง โดยภูมิทัศน์ทุกแห่งได้รับการคัดเลือกโดยมนุษย์ มีเงื่อนไขในการใช้ประโยชน์ การปรับเปลี่ยน ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีเป็นแรงขับเคลื่อน ในขณะเดียวกัน Beggey and Keller (2000) กล่าวว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น อันแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างที่ว่างกับสิ่งที่สายตารับรู้ เป็นสิ่งที่อธิบายถึงวัฒนธรรม คุณค่าเอกลักษณ์พื้นถิ่น เป็นงานศิลปะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมรดกของชาติ และมีความสัมพันธ์กับบริบททางนิเวศ

ส่วนผู้ที่อธิบายแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมในทรรศนะที่แตกต่างออกไปคือ Vogeler (1996) ซึ่งอธิบายว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลของพฤติกรรมของมนุษย์กับสิ่งที่แสดงออก กล่าวคือเมื่อมนุษย์มีความคิด จะแสดงออกซึ่งพฤติกรรมและสร้างสรรค์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยมีแรงผลักดันทางสังคม ปัจเจก ประชาชน และความเป็นพื้นถิ่น โดยได้แสดงตามภาพที่ 2

ภาพที่ 2 แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมเชิงพฤติกรรมศาสตร์
ที่มา: Vogeler (1996)

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมทุกประเภทควรได้รับการจัดการเช่นเดียวกับทรัพยากรวัฒนธรรม แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมมุ่งที่จะสงวนรักษาภาพของภูมิทัศน์อันเกี่ยวเนื่องกับชีวะระบบ และ การใช้ประโยชน์อันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ ใช้การวิจัย การวางแผน และการพิทักษ์ เป็นกรอบแนวคิด โดยงานวิจัยอธิบายลักษณะเฉพาะ คุณค่า ความเกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ การวางแผนเป็นการกำหนดทางเลือกในระยะยาวในการสงวนรักษา การพิทักษ์ เกี่ยวข้องกับการประเมินสภาพ การบำรุงรักษาและการอบรมบุคลากร ส่วนการจัดการภูมิทัศน์ วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับการอธิบายรูปแบบและระดับการเปลี่ยนแปลงควบคู่กับการรักษาบทบาทของประวัติศาสตร์ในภูมิทัศน์ การจำแนกและจัดการที่เหมาะสมแบ่งออกเป็นหลายระดับตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภูมิทัศน์วัฒนธรรม ความสำคัญของภูมิทัศน์มีความสัมพันธ์กับรูปแบบที่ปรากฏเฉพาะ การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อความคงอยู่ ตลอดจนการจัดการรูปแบบต่างๆ และการติดตามตรวจสอบ (USNPS, 2002)

Mitchell and Buggey (2000) ได้อธิบายการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่าควรเป็นการจัดการอย่างยั่งยืน คำนึงถึงขีดจำกัดของสิ่งแวดล้อม การปกป้องมีความเกี่ยวเนื่องกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่สามารถบำรุงรักษาคุณค่าของภูมิทัศน์ และคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ส่วน Maryland Envirothon Current Environment Issue (2005) กล่าวถึงการจัดการภูมิทัศน์ วัฒนธรรมว่า ควรเข้าใจในคุณค่าของภูมิทัศน์ทางธรรมชาติและวัฒนธรรมและหาหนทางที่จะนำความเข้าใจนั้นเชื่อมโยงไปสู่การจัดการ เข้าใจในปัจจัยที่ทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความสำคัญ ตลอดจนสำรวจและพิจารณาระดับของการปรับเปลี่ยนที่เหมาะสมสำหรับภูมิทัศน์วัฒนธรรม

USNPS (2002) ได้ทำการกำหนดปัจจัยและจำแนกขั้นตอนสำหรับการจัดการภูมิทัศน์ วัฒนธรรม ออกเป็น 3 กลุ่ม ตามแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ประกอบด้วย 1) การวิจัย (research) เพื่อใช้ในการอธิบาย ประเมิน จัดเตรียมข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม 2) การวางแผน (planning) เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดความมั่นใจว่าข้อมูลต่างๆ ที่ได้รับการรวบรวมนั้นจะได้นำไปสู่กระบวนการจัดการและการตัดสินใจ 3) การพิทักษ์ (stewardship) คือ การนำแผนที่ได้จากกระบวนการข้างต้นไปปฏิบัติเพื่อสงวนรักษา ปกป้องทรัพยากร

1. การวิจัย

จุดมุ่งหมายเบื้องต้นของการวิจัยด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือการอธิบายคุณค่าและความสำคัญของประวัติศาสตร์ เนื่องจาก การวิจัยจะเป็นข้อมูลสำหรับการจัดการ การตัดสินใจ ประกอบกับแผนการปฏิบัติและพัฒนาในระยะยาว ตลอดจนการคุ้มครองและบำรุงรักษา เพื่อกำหนดความเหมาะสมของการบำรุงรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมและสนับสนุน โครงการสื่อความหมาย โดยการวิจัยประกอบไปด้วยปัจจัยต่างๆ ได้แก่ 1.1 การจำแนก, 1.2 เอกสาร การประเมิน และการขึ้นทะเบียนเป็นทรัพย์สินของชาติ, 1.3 การบันทึกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม และ 1.4 นักวิจัยและองค์กร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ

1.1 การจำแนก

จำแนกโดยอาศัยงานวิจัยและการสำรวจภาคสนามเบื้องต้น เพื่อบอกสภาพปัจจุบันของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ระบุบทบาทความสำคัญและลักษณะเฉพาะของภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนธรรมชาติและ การใช้ประโยชน์

1.2 เอกสาร การประเมิน และการขึ้นทะเบียนเป็นทรัพย์สินของชาติ

1.2.1 เอกสาร เอกสารทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีทั้งที่เป็นปฐมภูมิและทุติยภูมิ ใช้สำหรับการพิจารณา การประเมิน และงานภาคสนาม เพื่อกำหนดขอบเขต สภาพของแหล่งประวัติศาสตร์ ลักษณะร่วมสมัยของภูมิทัศน์ ทั้งนี้ควรพิจารณาข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ เข้ามาประกอบ เช่น แผนที่ ภาพถ่ายดาวเทียม ภาพถ่าย เป็นต้น

1.2.2 ความสำคัญ เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์กับบทบาทในปัจจุบัน ตลอดจนอธิบายถึงบริบท เอกลักษณ์ วัสดุ รูปแบบ ความโดดเด่น และความสำคัญอันเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์

1.2.3 การคงอยู่ เป็นตัวพิจารณาซึ่งระดับความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ ตลอดจนการใช้ประโยชน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความคงอยู่จึงขึ้นอยู่กับร่องรอยที่ปรากฏ กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางธรรมชาติย่อมส่งผลกระทบต่อลักษณะของภูมิทัศน์ ซึ่งสิ่งนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์และระดับของผลกระทบ

1.2.4 การขึ้นทะเบียนเป็นทรัพย์สินของชาติ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะได้รับการขึ้นทะเบียนก็ต่อเมื่อมีความสำคัญทางวัฒนธรรม มีการประเมินคุณค่าภายใต้ความเหมาะสมของบริบท ตลอดจนการพิจารณาลักษณะกายภาพที่คงอยู่ และมีศักยภาพตรงกับเกณฑ์ที่หน่วยงานที่รับผิดชอบด้านทรัพยากรวัฒนธรรมของชาติระบุเอาไว้ คือ 1) เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบทางใดๆ ทางประวัติศาสตร์ 2) เกี่ยวข้องกับชีวิตของบุคคลสำคัญในอดีต 3) เป็นรูปแบบ ยุค สิ่งก่อสร้าง ตลอดจนงานต้นแบบที่มีลักษณะเฉพาะ มีคุณค่าทางศิลปะสูงส่ง เป็นตัวแทนที่มีความสำคัญและลักษณะเฉพาะที่เป็นหนึ่งเดียว 4) เป็นผลมาจากยุคประวัติศาสตร์และก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่ง Goetcheus (2002) ได้กล่าวถึงความสำคัญของเกณฑ์ในการขึ้นทะเบียนเป็นทรัพย์สินของชาติว่าเป็นกรอบแนวคิดและเกณฑ์สำหรับพิจารณาความสำคัญ ความคงอยู่ ขอบเขต ของแหล่งประวัติศาสตร์

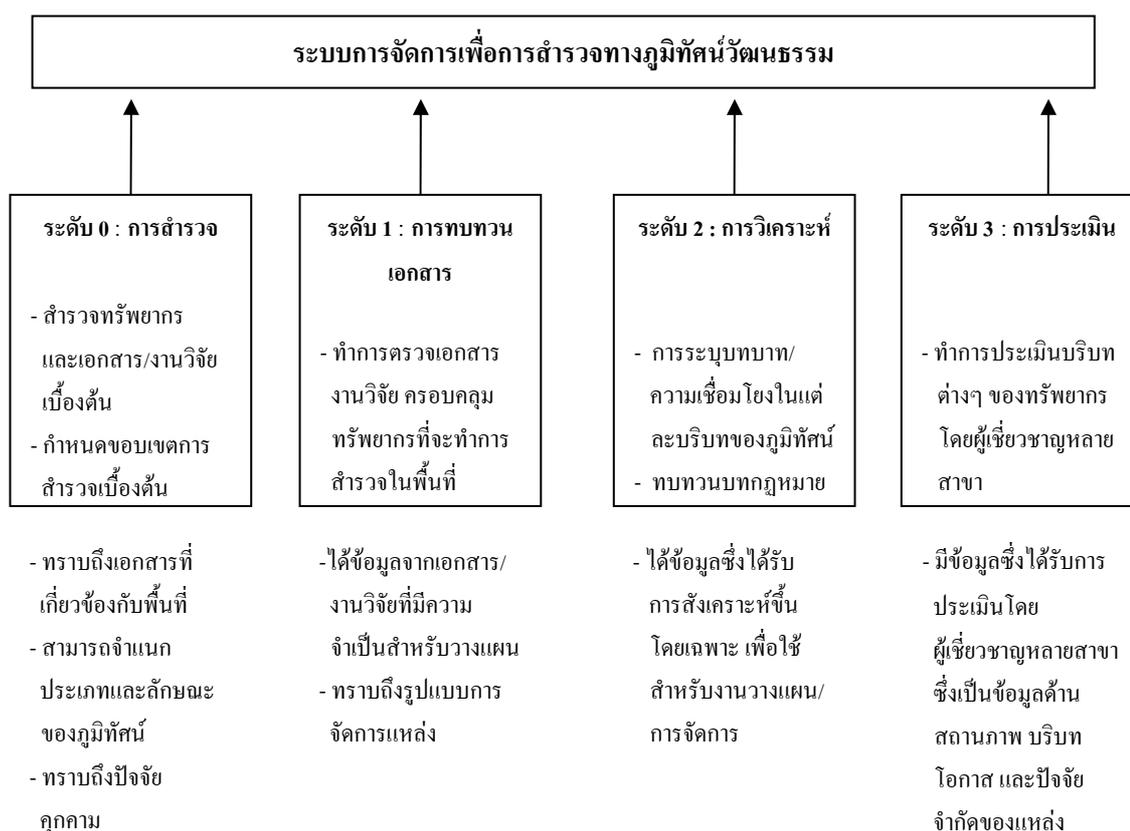
1.2.5 การสำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ การประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อจุดประสงค์ในการจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมในระบบอุทยานแห่งชาติ เป็นการเตรียมข้อมูลด้านพื้นที่ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะ และการจัดการ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ใช้ช่วยในการวางแผน กำหนด โครงการ การบำรุงรักษา และการตัดสินใจในการจัดการ โดยหน้าที่ของการสำรวจทางภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเบื้องต้นคือ 1) ซึ่งถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละประเภท และจัดเตรียมข้อมูลให้แก่ที่ตั้งหรือตำแหน่งดังกล่าว 2) บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ ลักษณะของภูมิทัศน์ ภูมิประเทศ และการจัดการ และ 3) เพื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะ เพื่อกำหนดการดูแลรักษาและการจัดการ ตลอดจนการตัดสินใจ

Meinig (1990) กล่าวว่าแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นขั้นตอนของการสำรวจและตรวจเอกสารเพื่อประเมินสภาพปัจจุบัน เป็นปัจจัยที่บ่งชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อตัวฐานทรัพยากร ส่วนในด้านมิติของภูมิทัศน์และวัฒนธรรม

ในขณะที่ Birnbaum and Page (1994) เห็นว่าเมื่อมีการวิเคราะห์บริบททางประวัติศาสตร์ของฐานทรัพยากรแล้ว สภาพที่เป็นอยู่จะทำให้ทราบว่าควรเลือกที่จะจัดการอย่างไร ตลอดจนลำดับความสำคัญในการจัดการก่อนหลัง ในขณะเดียวกันก็ควรมีมาตรการอื่น เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การสื่อความหมาย ระเบียบปฏิบัติในการคุ้มครองรักษา เป็นต้น

Page (1998) กล่าวว่า การสำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นฐานข้อมูลเกี่ยวกับตัวพื้นที่ที่ทรัพยากรทางวัฒนธรรมตั้งอยู่ ตลอดจนประวัติศาสตร์ พัฒนาการ บทบาทของภูมิทัศน์

ในขณะเดียวกัน USNPS (2001) รายงานว่า การสำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการประเมิน การสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมทุกประเภท วางแผนกฎหมาย โดยวัตถุประสงค์เพื่อจำแนก ภูมิทัศน์ วัฒนธรรมในระบบอุทยานแห่งชาติ และเตรียมข้อมูลสำหรับตัวแหล่ง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ลักษณะของภูมิประเทศ ตลอดจนการจัดการ ซึ่งการสำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะช่วยให้ นักจัดการอุทยานวางแผน ทำบัญชีรายการ ข้อมูลการปฏิบัติและการตัดสินใจต่อการจัดการ อุปกรณ์การ สำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมประกอบด้วย แผนที่ ภาพถ่าย ภาพวาด โดยขั้นตอนเพื่อที่จะได้มาซึ่ง ข้อมูลดังกล่าวเรียกว่าระบบการจัดการเพื่อการสำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม ประกอบด้วย 4 กระบวนการหลัก ตั้งแต่การสำรวจอุทยานแห่งชาติ การสำรวจภูมิทัศน์ การวิเคราะห์และประเมิน ซึ่งผลที่ได้จากกระบวนการดังกล่าวจะถูกใช้เป็นข้อมูลสำหรับการจัดการต่อไป โดยกระบวนการ ทั้งหมดดังกล่าวปรากฏตามภาพที่ 3 ดังนี้

ภาพที่ 3 ระบบการจัดการสำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ที่มา: ประยุกต์จาก USNPS (2001)

1.3 การบันทึกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การบันทึกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตั้งอยู่บนพื้นฐานของบริบททางประวัติศาสตร์ กล่าวถึงบทบาท ลักษณะ และศักยภาพที่ทำให้ภูมิทัศน์ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสมบัติของชาติ เป็นการวิเคราะห์พัฒนาการวิวัฒนาการของภูมิทัศน์ การปรับเปลี่ยน วัสดุ เทคนิคการก่อสร้าง ภูมิศาสตร์ การใช้ประโยชน์ในแต่ละยุค เกี่ยวข้องกับการอธิบาย วิเคราะห์วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม โบราณคดีชาติพันธุ์วิทยา พุทธศาสนาศาสตร์ ภูมิสถาปัตยกรรม วิศวกรรม ตลอดจนระบบนิเวศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นข้อมูลชี้นำไปสู่การบำรุงรักษาภูมิทัศน์ บ่งบอกสภาพ และการวางแผนใช้ประโยชน์ โดยขอบเขตของการบันทึกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดการว่ามุ่งกับภูมิทัศน์ทั้งหมดหรือมุ่งเฉพาะตัวแหล่งทรัพยากร

การบันทึกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมประกอบด้วย 3 ส่วนคือ 1) แหล่งประวัติศาสตร์ ประกอบด้วย การอธิบายประวัติศาสตร์ในภูมิทัศน์ ในแง่ความเหมาะสมของทางบริบททางประวัติศาสตร์ การออกแบบ พัฒนาการ ความสัมพันธ์ทางกายภาพ รูปแบบ เอกลักษณะ ความสำคัญ เหตุการณ์ สภาพปัจจุบัน ประกอบด้วยการอธิบายขอบเขตของพื้นที่ ทรัพยากร ลักษณะพื้นฐาน การเข้าถึง และการใช้ประโยชน์พื้นที่การวิเคราะห์และประเมิน ประกอบด้วยการสำรวจและตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญตามเกณฑ์ที่จะได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นทรัพย์สินของชาติ 2) การบำรุงรักษา ประกอบด้วย ข้อเสนอแนะสำหรับการบำรุงรักษาภูมิทัศน์ บนพื้นฐานของประวัติศาสตร์ การประเมินสภาพปัจจุบัน และการวิเคราะห์ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง มาตรฐานวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ ข้อเสนอแนะสำหรับแผนการบำรุงรักษาในปัจจุบัน ตลอดจนการกำหนดงบประมาณ และ 3) บันทึกการบำรุงรักษาในรูปแบบต่างๆ เช่น ภาพถ่าย ฐานข้อมูลสำหรับการจัดทำแผนการจัดการ เป็นต้น

1.4 นักวิจัยและองค์กร

เนื่องจากพื้นที่ซึ่งเรียกว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นมีความหลากหลายของทรัพยากร อย่างน้อยที่สุดก็คือทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรม จึงจำเป็นที่จะต้องมีส่วนร่วมผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ ตลอดจนองค์กรที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวพื้นที่เข้ามาร่วมในการศึกษาข้อมูล ร่วมวางแผน ประสานความร่วมมือ และศึกษาแนวทางในการจัดการที่เหมาะสม

2. การวางแผน

การวางแผนประกอบด้วย 2.1 การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น, 2.2 การเชื่อมโยงการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมกับแผนการจัดการอุทยานแห่งชาติ และ 2.3 งบประมาณ มีรายละเอียดดังนี้

2.1 การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น

เป็นกระบวนการสำคัญของการวางแผน เนื่องจากการเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วม นั้น ก่อให้เกิดความรู้สึกในการเป็นเจ้าของร่วมกัน เกิดรูปแบบการจัดการที่ตรงกับความต้องการของท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็ควรสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการจัดการของอุทยานแห่งชาติ ตลอดจนหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ตามแนวคิดการจัดการอย่างยั่งยืน

2.2 การเชื่อมโยงการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมกับแผนการจัดการอุทยานแห่งชาติ

อุทยานแห่งชาติที่จะทำการจัดตั้งขึ้นใหม่ ควรให้ความสำคัญกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมในฐานะทรัพยากรที่มีลักษณะอันโดดเด่นเฉพาะ สำหรับอุทยานแห่งชาติจัดตั้งมาก่อนแล้ว ควรพิจารณาการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในแผนการจัดการทุกระดับ สำหรับประเด็นทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม เช่น การใช้พื้นที่ประวัติศาสตร์ ที่ตั้ง และลักษณะสำคัญของทรัพยากร ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม จะสามารถใช้สำหรับแผนการจัดการ การพัฒนาแผนควรควบคู่กับการเตรียมการด้านการบันทึกภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตลอดจนความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ภูมิสถาปัตยกรรม แผนการจัดการทรัพยากรควรเตรียมเอกสารการวิจัย และการบำรุงรักษาที่กำหนดความสัมพันธ์กับภูมิทัศน์วัฒนธรรมในอุทยานแห่งชาติ โดยกระบวนการวางแผนเป็นเครื่องมือสำหรับรวบรวมข้อมูล และกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับทรัพยากรรูปแบบอื่น

2.3 งบประมาณ

งบประมาณจากส่วนกลางที่ลงไปสู่อุทยานแห่งชาตินั้น ส่วนใหญ่มักเป็นงบประมาณในส่วนของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่สำหรับอุทยานแห่งชาติที่ปรากฏแหล่ง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับงบประมาณในส่วนของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งงบประมาณในส่วนนี้ควรถูกกำหนดให้บรรจุอยู่ในแผนการจัดการทรัพยากรของอุทยานแห่งชาติ และแผนการจัดการในวาระอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง

3. การพิทักษ์

การพิทักษ์ประกอบด้วย 3.1 การบำรุงรักษาทั่วไป, 3.2 การบำรุงรักษาชีวระบบ, 3.3 ประสิทธิภาพนักท่องเที่ยว, 3.4 การป้องกันผลกระทบ, 3.5 สิ่งอำนวยความสะดวก, 3.6 เขตการใช้ที่ดินและการวางผังบริเวณ และ 3.7 การติดตามตรวจสอบ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.1 การบำรุงรักษาทั่วไป

การบำรุงรักษาทั่วไปเป็นมาตรฐานการจัดการที่เป็นหลักการกว้างๆ บนพื้นฐานของการบำรุงรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นการสงวนรักษาเพื่อรักษาไว้ซึ่งความคงอยู่และลักษณะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยการยับยั้งการเสื่อมสลายด้วยสาเหตุจากธรรมชาติและการใช้ประโยชน์ ประกอบด้วยการบำรุงรักษาและการรักษาไว้ซึ่งเสถียรภาพ การบำรุงรักษาคือระบบกิจกรรมที่ช่วยบรรเทาการสึกหรอและการเสื่อมสลายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยการปกป้อง นอกจากนี้การบำรุงรักษายังเป็นปัจจัยสำคัญในการสงวนรักษาภูมิประเทศที่มีลักษณะเฉพาะและปัจจัยด้านความคงอยู่ ส่วนการรักษาไว้ซึ่งเสถียรภาพเกี่ยวข้องกับการเสริมความคงทนแก่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ได้รับความเสียหาย ควบคู่ไปกับการบำรุงรักษา

3.2 การบำรุงรักษาชีวระบบ

การบำรุงรักษาชีวระบบ คือ มาตรฐานในการดูแลรักษาชีวระบบ ซึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติหลายทาง มีพลวัตที่เกี่ยวกับระบบทางธรรมชาติทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแตกต่างไปจากทรัพยากรวัฒนธรรม เช่น สังคมพืชและสัตว์ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ การพิจารณาทรัพยากรวัฒนธรรมด้านชีวภาพสะท้อนให้เห็นสังคมและบทบาทในระดับต่างๆ ในภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้านชีวภาพจะประกอบไปด้วย 1) การจัดการพืชเฉพาะถิ่น คือ การจัดการพืชพรรณและกลุ่มพืชที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น ด้วยการจำแนก บันทึกลักษณะที่ตั้ง สันฐาน รูปทรง เพื่อคุ้มครอง สงวน และอนุรักษ์ไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง 2) การจัดการระบบพืช คือ การจัดการพืชพรรณที่อยู่ในในระบบต่างๆ เช่น พื้นที่ป่า พื้นที่ทางเกษตรกรรม ฯลฯ เพื่อลดผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม 3) การจัดการพืชและสัตว์รุกราน เกี่ยวข้องกับการป้องกันปัญหาที่เกิดจากพืชและสัตว์รุกราน ที่อาจเกิดขึ้นกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม และมีการกำหนดผลกระทบสูงสุดที่ยอมรับได้ 4) ชนิดพันธุ์ที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ ชนิดพันธุ์ที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนควรได้รับการปกป้องอย่างถึงที่สุดและควรพิจารณาให้เป็นชนิดพันธุ์ที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ในระบบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

3.3 ประสบการณ์นักท่องเที่ยว

ประสบการณ์นักท่องเที่ยว เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการจัดการที่ต้องคำนึงถึง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้มาเยือนได้รับความรู้ มีความพึงพอใจต่อแหล่งที่มาเยือน ก่อให้เกิดความความเข้าใจในทรัพยากร วัฒนธรรมและระบบนิเวศที่มีความเกี่ยวเนื่อง เป็นบ่อเกิดของจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์

3.4 การป้องกันผลกระทบ

การป้องกันผลกระทบเป็นรูปแบบหนึ่งสำหรับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยการใช้เครื่องมือรูปแบบต่างๆ เพื่อลดผลกระทบต่อทรัพยากรที่มีความอ่อนไหว เช่น การใช้กฎระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย แนวร้ว การใช้ป้ายเตือน การสื่อความหมาย การมีเจ้าหน้าที่กำกับดูแล

3.5 สิ่งอำนวยความสะดวก

สิ่งอำนวยความสะดวกนับเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมไม่น้อย เป็นเสมือนเครื่องมือที่ทำให้นักท่องเที่ยวได้ความสะดวกในการมาเยือน อำนวยประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่ง ตลอดจนเป็นสื่อกลางเพื่อลดปัญหาอันเนื่องมาจากกิจกรรมการท่องเที่ยว

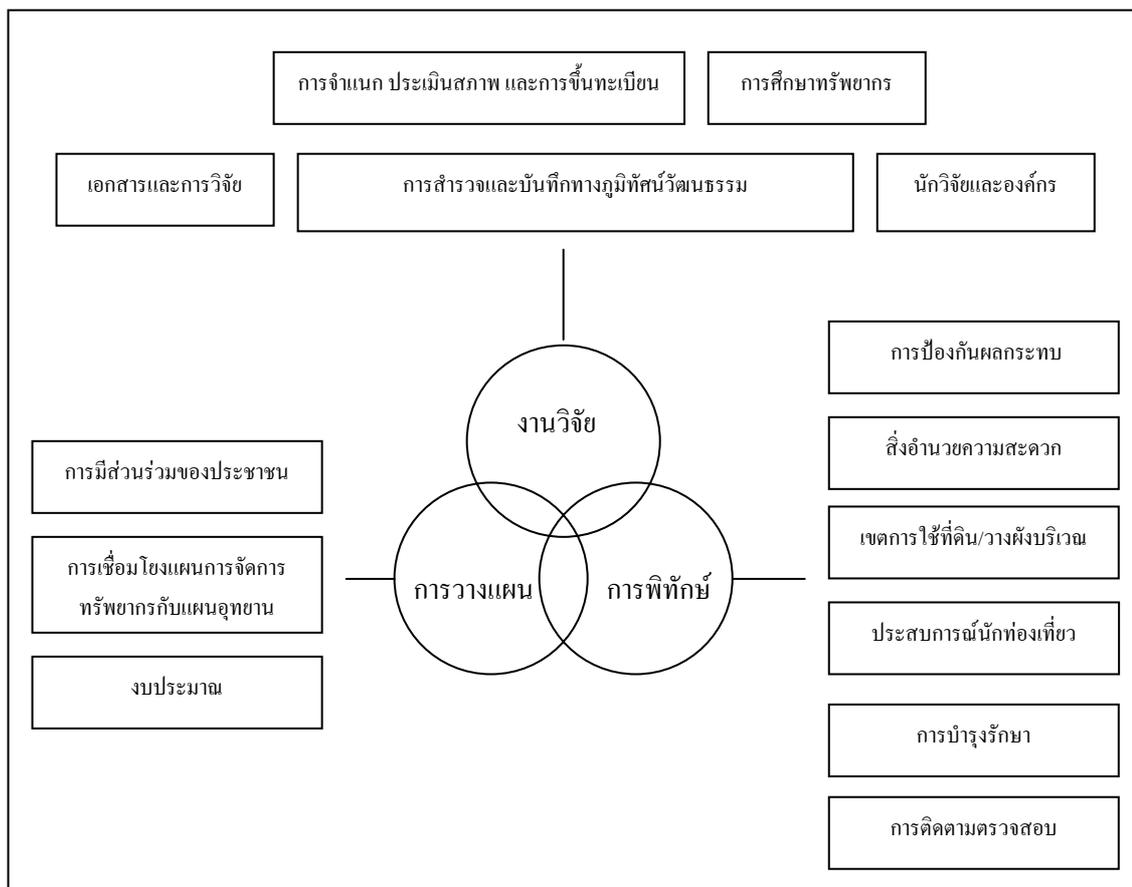
3.6 เขตการใช้ที่ดินและการวางผังบริเวณ

เขตการใช้ที่ดินต้องมีการกำหนดแนวเขตที่ชัดเจน เพื่อควบคุมกิจกรรมในแต่ละเขตการใช้ที่ดินให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดการ เป็นการจัดแบ่งพื้นที่สำหรับการใช้สอยให้เป็นสัดส่วน เนื่องจากเขตการใช้ที่ดินแต่ละเขตย่อมมีการใช้งานเฉพาะ ส่วนการวางผังบริเวณ ซึ่งเป็นการกำหนดรายละเอียดในการใช้ที่ดินส่วนต่างๆ มาทำการเลือกและวิเคราะห์ที่ดินนั้น แล้วทำการวางรูปผังการใช้ที่ดิน จัดรูปการสัญจรของยานพาหนะ และทางคมนาคม สร้างแนวความคิด ทิศนรูป และการใช้วัสดุ ปรับปรุงรูปทรงของที่ดินเดิมด้วยการออกแบบ

3.7 การติดตามตรวจสอบ

การติดตามตรวจสอบเป็นการสำรวจและประเมินสภาพภายหลังการจัดการ เพื่อชี้วัดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการและความสำเร็จในการดำเนินการตามแผนว่ามีมากน้อยเพียงใด ก่อให้เกิดการติดตามตรวจสอบและการรายงานรายปี อันเป็นข้อมูลสำหรับการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรมและอุทยานแห่งชาติให้เกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

จากการที่ USNPS (2002) ได้ทำการกำหนดปัจจัยและจำแนกขั้นตอนสำหรับการจัดการ
ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ออกเป็น 3 ปัจจัย ตามที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นนั้น สามารถนำมาสร้างเป็นแผนภาพ
แสดงความสัมพันธ์และแสดงรายละเอียดของแต่ละปัจจัยได้ดังนี้

ภาพที่ 4 แนวคิดในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ที่มา: ประยุกต์จาก USNPS (2002)

การบำรุงรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

USNPS (1996) รายงานถึงปัจจัยพิจารณาเพื่อทำการเลือกการบำรุงรักษาที่เหมาะสมกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่สอดคล้องกับ กรมศิลปากร (2530) กล่าวคือควรพิจารณาปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องก่อน แล้วจึงทำการเลือกการบำรุงรักษาที่เหมาะสมอัน ซึ่งการบำรุงรักษาดังกล่าวประกอบด้วย การสงวนรักษา (preservation) การบูรณะ (restoration) การปฏิสังขรณ์ (rehabilitation) การสร้างขึ้นมาใหม่ (reconstruction) สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. การสงวนรักษา หมายถึง การดูแลรักษาโบราณสถานให้คงอยู่ในสภาพที่ปรากฏอยู่และชะลอการเสื่อมสภาพที่อาจเกิดขึ้น ตลอดจนยับยั้งความเสียหายที่กำลังเกิดขึ้นไม่ให้ลุกลามต่อไป ป้องกันมิให้เสียหายต่อไป โดยมีกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง

2. การบูรณะ หมายถึงการซ่อมแซมโบราณสถานโดยคำนึงถึงรูปแบบวัสดุและฝีมือช่างดั้งเดิม รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานอื่นๆ ในกรณีที่จะต้องสร้างเสริมส่วนที่ขาดหายไป ต้องทำให้กลมกลืนกับของเดิม ในขณะที่เดียวกันก็ต้องแสดงถึงความแตกต่างแยกจากวัสดุของเดิมได้

3. การปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้โบราณสถานที่เสียรูปร่างคืนสู่สภาพเดิมให้ใกล้เคียงที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยก่อสร้างขึ้นมาใหม่บนพื้นฐานความถูกต้อง และความเป็นจริงของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ไม่บิดเบือนลักษณะดั้งเดิม ไม่ว่าจะใช้วัสดุดั้งเดิมหรือวัสดุใหม่

4. การสร้างขึ้นมาใหม่ หมายถึง การสร้างอาคารทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาใหม่โดยวัสดุสมัยใหม่ อันเนื่องมาจากแหล่งประวัติศาสตร์ดั้งเดิมได้พังทลาย สูญหายไป การสร้างขึ้นมาใหม่จะต้องดำเนินการบนพื้นฐานของความถูกต้องและความเป็นจริงของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ มิใช่กระทำตามความคิดฝันหรือจินตนาการ

ต่อมา USNPS (2001) ได้กำหนดรูปแบบการบำรุงรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม แบ่งตามระดับคุณค่าความสำคัญที่ได้กำหนดไว้ข้างต้น ดังนี้

1. ต้องคุ้มครองและดูแลรักษา เนื่องจากการสำรวจพบการปรากฏของทรัพยากรที่ได้รับการขึ้นทะเบียนตามกฎหมาย สิ่งที่สำคัญเกี่ยวข้องกับกฎหมายของอุทยานแห่งชาติ มีโครงสร้างหรือวัตถุที่มีความสำคัญของชาติ หรือมีสถานะเป็นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์
2. ควรมีการคุ้มครองและดูแลรักษา การสำรวจพบทรัพยากรที่ได้รับการขึ้นทะเบียน มีความเกี่ยวข้องกับกฎหมายของอุทยานแห่งชาติ
3. อาจจะต้องคุ้มครองและดูแลรักษา เนื่องจากการสำรวจพบทรัพยากรที่อยู่ในเกณฑ์เข้าข่าย ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย แต่ไม่ได้รับการขึ้นทะเบียน
4. อาจจะต้องปล่อยทิ้งไว้ เปลี่ยนแปลง หรือทำลาย เนื่องจากการพบว่าตัวทรัพยากรที่ปรากฏ ไม่สามารถจัดอยู่ในเกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งได้ การสำรวจพบว่าตัวทรัพยากรอาจก่อให้เกิดอันตรายและมีผลต่อความปลอดภัย

แหล่งนันทนาการทางประวัติศาสตร์

นภวรรณ และคณะ (2541) ได้อธิบายถึงแหล่งนันทนาการทางประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ว่าหมายถึงพื้นที่ธรรมชาติ พื้นที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติ หรือแหล่งชุมชน ที่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพที่หลงเหลือ เช่น ภาพเขียน โบราณบนผนังถ้ำ ซากโครงกระดูก และเครื่องใช้ของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ฯลฯ และการปฏิบัติกิจกรรมที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ และสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคก่อนที่ตกทอดสู่ยุคปัจจุบัน เช่น ศิลปะการแสดง ศิลปะการแต่งกาย ฯลฯ ที่ควรค่าแก่การรักษาไว้ให้คงอยู่และเปิดโอกาสให้ผู้มาเยือนได้ศึกษาเรียนรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

แหล่งนันทนาการทางประวัติศาสตร์ เป็นพื้นที่นันทนาการประเภทที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์เพื่อเป็นมรดกแก่ชนรุ่นหลัง (ดรชณี, 2542) ปรากฏสิ่งที่มีความสำคัญในพื้นที่คือทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่ง USNPS (2002) ได้อธิบายความหมายทรัพยากรวัฒนธรรม (cultural resources) ว่าเป็นวัตถุทางประวัติศาสตร์ตลอดจนสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการ พัฒนาการที่ผ่านช่วงเวลาอันยาวนาน โดยกระบวนการธรรมชาติ วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ พฤติกรรมของมนุษย์ในอดีต ทั้งนี้คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงโบราณสถานในฐานะที่เป็นแหล่งนันทนาการทาง

ประวัติศาสตร์ว่า เป็นสถานที่ซึ่งมีความสำคัญในการศึกษาอารยธรรมที่สะท้อนให้ทราบถึง ความรู้สึกนึกคิด ความเป็นอยู่ ความเชื่อ ตลอดจนสภาพแวดล้อมในอดีต

ยุคก่อนประวัติศาสตร์และภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หมายถึง ยุคสมัยที่มนุษย์ยังไม่มีสัญลักษณ์ หรือตัวอักษรใช้ในการ จดบันทึกอย่างเป็นทางการ ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ยุคนี้ประวัติศาสตร์จึงใช้วิธีการ วิเคราะห์ตีความจากวัตถุหลักฐานต่างๆที่ค้นพบทางโบราณคดี เช่น ภาพเขียนสีตามผนังถ้ำ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้ โครงกระดูก ซากโบราณสถาน เป็นต้น ซึ่งจีน และ สูด (2517) ได้จำแนกยุคก่อนประวัติศาสตร์ของประเทศไทยแบ่งตามลักษณะของเครื่องมือใช้แบ่งออกเป็น 4 สมัย คือ สมัยหินเก่า (paleolithic) สมัยหินกลาง (mesolithic) สมัยใหม่ (neolithic) และสมัยโลหะ (metal)

สมัยหินเก่า เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์ยังดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเร่ร่อนเก็บของป่าและล่าสัตว์มาเป็นอาหาร อาศัยอยู่ตามถ้ำแต่ไม่ถาวร เนื่องจากต้องย้ายถิ่นเพื่อแสวงหาแหล่งอาหาร ไปเรื่อย ๆ เพราะยังไม่รู้จักการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ไม่รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผา เครื่องมือที่ใช้ก็มักจะทำจาก กระจุกสัตว์ เขาสัตว์ หรือก้อนหินนำมาแกะเทาะอย่างหยาบ ๆ ให้มีคมสำหรับใช้ในการสับ หรือตัด สมัยนี้มีอายุประมาณ 500,000-10,000 ปี

สมัยหินกลาง มนุษย์ในช่วงเวลานี้มีการพัฒนาขึ้นจากยุคหินเก่า จับปลาและ ล่าสัตว์เก่งกว่า เริ่มรู้จักการเพาะปลูกแบบง่าย ๆ มีการปรับปรุงการทำเครื่องมือหินกะเทาะ ให้มีความประณีตมากขึ้นและมีการใช้สะเก็ดหินทำเครื่องมือ รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผา มีการประกอบพิธีกรรมในการฝังศพ สมัยนี้มีอายุประมาณ 10,000-8,000 ปี

สมัยหินใหม่ มนุษย์ในสมัยนี้เริ่มรู้จักการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์สำหรับใช้งานและเป็นอาหาร จึงไม่ต้องเร่ร่อนเก็บของป่าล่าสัตว์ ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นหลักแหล่ง มีเวลาว่างมากขึ้น การประดิษฐ์เครื่องมือหินจึงมีความประณีตมากขึ้น โดยมีการฝนผิวเครื่องมือหินจนเรียบ เรียกว่า “เครื่องมือหินขัด” รู้จักใช้ไฟ มีการทำเครื่องปั้นดินเผา และรู้จักหุงต้ม อาหารให้สุกก่อนกิน สมัยนี้มีอายุประมาณ 8,000-3,000 ปี ทั้งสมัยหินเก่า สมัยหินกลางและสมัยหินใหม่นี้ สามารถเรียกรวมกันว่า ยุคหิน เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มนุษย์ใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากหินเช่นเดียวกัน

ยุคโลหะ เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์รู้จักวิธีการหลอมโลหะ สามารถนำโลหะมาหลอมใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ โดยในช่วงแรกโลหะที่ใช้คือ สำริด เช่น กลองมโหระทึก ขวานสำริด หอกสำริด เครื่องประดับสำริด ต่อมาจะมีการผสมผสานโลหะในการทำเครื่องมือ เช่น ใบหอกทำด้วยเหล็ก ด้ามทำด้วยสำริดหล่อหุ้ม และพัฒนาไปสู่การทำเครื่องมือด้วยเหล็กทั้งหมด ยุคนี้มีอายุประมาณ 3,000 ปี ลงมาถึง พ.ศ. 1,000 ทั้งยุคหินและยุคโลหะนี้ มนุษย์ยังไม่รู้จักประดิษฐ์คิดค้นตัวอักษร ขึ้นมาสำหรับบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ จึงรวมเรียกยุคหินและยุคโลหะว่าเป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์

ในตอนปลายของยุคโลหะ ชุมชนมีพัฒนาการอย่างรวดเร็วจนเป็นชุมชนเกษตรกรรมขนาดใหญ่ มีผลผลิตที่เหลือกินเหลือใช้ จึงเริ่มมีการติดต่อค้าขายกับชุมชนในบริเวณใกล้เคียง ชุมชนเติบโตจากหมู่บ้านขึ้นเป็นเมือง การติดต่อค้าขายขยายวงกว้างออกไปค้าขายทางทะเลกับดินแดนที่อยู่ห่างไกลออกไป โดยเฉพาะอินเดียซึ่งเป็นชนชาติที่มีอารยธรรมเจริญรุ่งเรือง ที่ได้เข้ามาทำการค้าโดยทางเรือ และได้นำเอาศิลปวิทยาการตลอดจนความเชื่อทางศาสนาเข้ามาด้วย มีผลให้เกิดการพัฒนาของบ้านเมืองในดินแดนแถบนี้ต่อมา

กรมศิลปากร (2532) ได้กล่าวถึงภาพเขียนสีซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของศิลปะถ้ำ (cave art) หรือศิลปะบนหิน (rock art) ว่าหมายถึง ศิลปะ หรือภาพที่เกิดจากการวาด/เขียน เป็นสีและทำรูปปรอยลงบนพื้นหิน ซึ่งมักพบตามถ้ำเพิงผา ผงังหิน ก้อนหิน ที่มักเรียกรวมๆ ไปด้วยถ้ำ จึงเรียกงานศิลปะประเภทนี้ว่าศิลปะถ้ำ ซึ่งศิลปะถ้ำส่วนใหญ่เป็นการสร้างสรรค์ขึ้นโดยคนโบราณที่ใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ป่าเขาเมื่อหลายพันปีมาแล้ว เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อชุมชน (communal art) มิใช่เพื่อคนหนึ่งคนใดโดยเฉพาะ

ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำ (rock painting) เริ่มทำตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในทวีปยุโรป คนก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินสมัยเก่าตอนปลาย (upper paleolithic) เป็นพวกแรกที่เริ่มเขียนภาพสีบนผนังถ้ำ นอกจากพบที่ทวีปยุโรป ประเทศฝรั่งเศสและประเทศสเปน ยังพบในทวีปแอฟริกา ทวีปออสเตรเลีย และทวีปเอเชียบางประเทศ เช่น ศรีลังกา อินโดนีเซีย มาเลเซีย อินเดีย ประเทศไทย เกาะนิวกินี เป็นต้น (ชิน และ สูด, 2517)

สำหรับในประเทศไทย ราวปี พ.ศ. 2465 ได้มีชาวฝรั่งเศสชื่อ นายแอล. เดอ ลาจองกีแอร์ (L.de Lajonquierre) สืบค้นพบภาพเขียนบนผนังถ้ำที่ภาคใต้รวม 3 แห่ง ซึ่งนับว่าเป็นการพบภาพเขียนสีบนผนังถ้ำเป็นครั้งแรกในประเทศไทย (ชิน, 2513) โดยสมชาย (2522) กล่าวว่า ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย เป็นภาพที่เขียนบนผนังถ้ำหรือเพิงผาในรูปแบบและลักษณะต่างๆ กัน เช่น ภาพคน ภาพสัตว์ ภาพมือคนและภาพลายเรขาคณิต อันเป็นงานศิลปะที่อาจมีความหมายสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นการกระทำของมนุษย์ในด้านงานศิลปกรรมซึ่งย่อมจะมีสิ่งจูงใจหรือบันดาลใจให้เขียนเป็นรูปร่าง เป็นเรื่องราว จากการดำรงชีวิต การเดินทางท่องเที่ยว การล่าสัตว์ การสั่งสอนให้ลูกหลานจดจำสิ่งต่างๆ โดยการวาดสิ่งนั้นๆ

ทั้งนี้ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์สร้างขึ้นด้วย 2 เทคนิคใหญ่ๆ 1) การลงสี (pictograph) หรือการสร้างภาพด้วยสีตามวิธีต่างๆ เช่น วาดด้วยสีแห้ง (drawing with dry pigment) เขียนหรือระบายเป็นรูป (painting) ฟันสี (stenciling) สะบัดสี (paint splattering) และการทาหรือประทับ (imprinting) 2) การทำรูปรอยลงในหิน (petroglyph) มีวิธีต่างๆ เช่น ฝน (abrading) จาร (engraving) ขูดขีด (scratching) แกะหรือตอก (pecking) (กรมศิลปากร, 2532) โดยภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จะใช้แร่เฮมาไทต์ (hematite) เป็นวัตถุดิบที่ใช้ในการเขียนภาพบนผนังหิน เมื่อจะใช้ต้องนำมาบดแล้วผสมน้ำหรือกาบให้ติดกัน และยังใช้ดินเทศหรือดินแดง ซึ่งมีลักษณะเป็นก้อนสีแดงเข้ม นำมาบดให้ละเอียด แล้วผสมกาบหรือยางไม้และไขสัตว์ ส่วนเครื่องมือที่ใช้หรืออุปกรณ์ที่ใช้เขียนภาพ เริ่มแรกสันนิษฐานว่าคงใช้นิ้วมือจุ่มสีแล้ววาด หรือใช้ฟูกันที่ทำจากเปลือกไม้ทุบให้เป็นเส้นหรือทำจากขนสัตว์บางชนิด เช่น ขนกระต่าย ขนนก นอกจากนี้ยังมีตัวประสานที่ทำให้สีที่ใช้เขียน ติดกับผนังได้นานไม่ลบเลือนหรือจางไปได้เร็ว ดังนั้นสีที่นำมาใช้เขียนภาพส่วนใหญ่อยู่ในรูปของแข็งจำเป็นต้องผสมสารบางชนิดให้อยู่ในรูปของเหลวก่อน โดยการบดสีให้เป็นผงแล้วนำไปผสมกับสารเหลวเช่น ยางไม้ ไขสัตว์ น้ำ หรือวัตถุดิบอื่นๆ ที่มีคุณสมบัติคล้ายกาบ (กรมศิลปากร, 2539)

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร (2539) ได้อธิบายรูปแบบภาพที่พบในงานศิลปะถ้ำที่ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นหลายชนิด แต่ละชนิดก็มีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ทั้งเหมือนหรือคล้ายกันบ้าง แสดงออกในรูปแบบของการเลียนแบบธรรมชาติ (the naturalistically imitative form expression) และรูปทางใจ (abstract) ซึ่งรวมถึงภาพความนึกคิดหรือภาพคตินิยม (idealism) กับภาพสัญลักษณ์ (symbol) หรือเครื่องหมายต่างๆ โดยรูปแบบที่พบสามารถประมวลได้

1. ภาพรูปสัญลักษณ์ ภาพประเภทนี้มีความสำคัญต่อการอธิบายความหมาย แปลความ ตลอดจนเนื้อหาของเรื่องทั้งนี้เนื่องจากลักษณะของภาพสามารถให้รายละเอียดแก่ผู้พบเห็นโดยตรง ไม่ต้องผ่านการตีความสลับซับซ้อน สะท้อนมิตिक่อนข้างชัดเจน และในบางครั้งเป็นการบอกเรื่องราวที่เข้าใจได้ทันทีถึงจุดมุ่งหมายของผู้เขียนว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่ออะไร ซึ่งสามารถแยกลักษณะของภาพประเภทนี้ได้เป็น ภาพคน ภาพสัตว์ ภาพมือคน

2. ภาพรูปสัญลักษณ์ ภาพประเภทนี้ได้แก่ ภาพลวดลายต่างๆ นำมาเขียนผสมปนเปกันจนหาเรื่องราวที่แน่นอนไม่ได้ และนิยมทำกันมากในหมู่ชุมชนดั้งเดิม และตามส่วนต่างๆ ของโลก ภาพเหล่านี้หากไม่มีตัวแทน เชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันแล้ว ยากนักที่จะทราบความหมายที่แท้จริง

ทั้งนี้ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ในแต่ละรูปแบบต่างก็ได้สื่อความหมายออกมาในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ประเภทดังนี้

1. ภาพเหมือนจริง ถ้าเป็นภาพคนก็เป็นภาพเหมือนคน ไม่ใช่ภาพเหมือนใครคนใดคนหนึ่ง แสดงสรีระได้ใกล้เคียงความเป็นจริง โดยยึดหลักทางธรรมชาติ เช่น ท่าทางอาการเคลื่อนไหวของคนและสัตว์ ภาพประเภทนี้ส่วนมากจะเป็นภาพเขียนและสามารถให้สีลาได้สมบูรณ์ แต่ก็พบบ้างที่เป็นภาพการทำรูปรอยลงในหิน

2. ภาพที่เพิ่มเติมจากความเป็นจริง เป็นการเขียนภาพเพิ่มเติมความงามขึ้นจากความเป็นจริง โดยใช้แนวคิดเป็นจุดสำคัญในการแสดงออก ส่วนมากจะเป็นการเขียนลวดลายลงไปบนตัวคนและสัตว์ หากเป็นภาพแบบเงาที่บึงก็จะเว้นช่องว่างไว้สำหรับเขียนลวดลาย พบทั้งบนตัวคนและสัตว์ แสดงออกมาให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์

3. ภาพที่พอทำเป็นเค้า โดยมีแม่แบบจากของจริง เช่น ภาพวัวหรือคนเขียนแบบง่ายๆ บางครั้งนำเอาลักษณะเด่นของคน สัตว์ และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติมาแสดง เช่น ภาพลูกคลื่น 2-3 เส้น แทนความหมายของน้ำ รูปอวัยวะเพศแทนความหมายของความอุดมสมบูรณ์ เขาและหนอกวัวแทนวัว ภาพมือ ถือว่าเป็นบางส่วนของคน แทนความเป็นเจ้าของ การมาเยือน การร่วมมือกันทำงาน

4. ภาพแบบนามธรรมเป็นการมองภาพผ่านรูปธรรมไม่ติดอยู่กับรูปแบบทางธรรมชาติ เป็นมิติที่มนุษย์คิดค้นขึ้นเพื่อให้สื่อความหมาย ภาพลวดลายที่วกวนอยู่บนผนังหินนั้น คงไม่เขียนเล่น โดยไร้ความหมาย ภาพเหล่านี้แพร่กระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ของโลก เป็นเครื่องหมายของคนในสังคมนั้นๆ รับรู้กันได้

สามารถสรุปได้ว่าภาพเขียนสีเกิดขึ้นด้วย 2 สาเหตุใหญ่ๆ คือ ศิลปะเพื่อพิธีกรรม และศิลปะทั่วไปซึ่งเกิดขึ้นโดยมีแรงจูงใจเป็นสำคัญ ฉะนั้นภาพเหล่านี้จึงมีความหมายในตัวของตัวเอง สามารถจำแนกเนื้อเรื่องในภาพได้คือ 1) ภาพการล่าสัตว์ 2) ภาพการรันทรง 3) ภาพการร่วมเพศ 4) ภาพการเกษตรกรรม 5) ภาพในพิธีกรรม

สำหรับกำหนดอายุสมัยของภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์นั้น เดิมนักโบราณคดีเชื่อว่าภาพน่าจะมียุคประมาณ 30,000-25,000 ปี ซึ่งตรงกับสมัยหินเก่าตอนปลาย เนื่องจากได้รับความคิดจากยุโรปซึ่งพบภาพเขียนสีบนผนังหินที่ประเทศฝรั่งเศส และสเปน แต่ในปัจจุบันสันนิษฐานว่าคงจะมีอายุร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียง เพราะสีที่ใช้และลวดลายมีลักษณะคล้ายกับภาชนะดินเผาของวัฒนธรรมบ้านเชียง และเทคนิคการเตรียมผนังหินบางแห่งนั้นใช้ของแข็งและของมีคมซึ่งน่าจะเป็นโลหะ จึงสันนิษฐานว่าภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ควรจะอยู่ในยุคโลหะ คือราว 2,700-1,500 ปีมาแล้ว (อำพัน, 2537)

ทรัพยากรวัฒนธรรมในอุทยานแห่งชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อุทยานแห่งชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือปรากฏทรัพยากรวัฒนธรรมที่สืบเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงยุคประวัติศาสตร์ อันแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมของมนุษย์กับการใช้ประโยชน์พื้นที่ ซึ่งเอื้อต่อการตั้งถิ่นฐาน ถูกเลือกให้เป็นชุมชน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยเรียกสถานที่หรือบริเวณแห่งนั้นว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งสามารถจำแนกที่ตั้ง ยุคสมัย และประเภท ดังปรากฏตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมในอุทยานแห่งชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุค	ประเภทศิลปะ	อุทยานฯ	จังหวัด	แหล่งภูมิทัศน์วัฒนธรรม	
ก่อนประวัติศาสตร์	ศิลปะถ้ำ (ภาพเขียนสี)	น้ำพอง	ขอนแก่น	ผาฝ่ามือแดง	
		ภูผาม่าน	ขอนแก่น เลข	ถ้ำลายแทง	
		ภูเวียง	ขอนแก่น	ถ้ำคนนอน ถ้ำฝ่ามือแดง ถ้ำหินลาดหัวเมย	
		ภูสระดอกบัว	มุกดาหาร ยโสธร อำนาจเจริญ	ภูผาแต้ม	
		มุกดาหาร	มุกดาหาร	ถ้ำฝ่ามือแดง	
		ภูผาเหล็ก	สกลนคร	ผาผึกหวาน	
		ศิลปะถ้ำ (ภาพแกะสลัก)	ภูผายล	สกลนคร	ภูผายล ถ้ำพระด่านแร้ง
		ศิลปะถ้ำ (ภาพเขียนสีและสลัก)	ภูเก้า -	ขอนแก่น	ถ้ำมีม ถ้ำหลวงตาซิ้ม
			ภูพานคำ	หนองบัวลำภู	ถ้ำปลา ไช ถ้ำเสือตก
			ผาแต้ม	อุบลราชธานี	ผาขาม ผาแต้ม ผาหมอน ผาหมอน ผาเจ๊ก ผาเมย ภูโลง ถ้ำเรขาคณิต
ประวัติศาสตร์	ทวารวดี เขมร	ภูเวียง	ขอนแก่น	พระพุทธไสยาสน์	
		แก่งตะนะ	อุบลราชธานี	ถ้ำภูหมาไน จารึกพระเจ้าจิตรเสน	
		เขาพระวิหาร	ศรีสะเกษ อุบลราชธานี	ปราสาทเขาพระวิหาร และกลุ่มโบราณสถานอื่นๆ	
		ภูจองนายอย	อุบลราชธานี	พระนารายณ์บรรทมสินธุ์	
		ภูพาน	สกลนคร	พระธาตุนกยูงเฟื้อง	

ที่มา: สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและกรมป่าไม้ (2543)

จากตารางสามารถสรุปได้ว่า ทรัพย์สินวัฒนธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏในอุทยานแห่งชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น ปรากฏร่องรอย หลักฐานในยุคก่อนประวัติศาสตร์มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพเขียนสี ซึ่งกระจายตัวอยู่ตั้งแต่ตอนบนไปจนถึงตอนล่างของภูมิภาค ทั้งนี้เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะทางธรณีสัณฐานที่เหมาะสมต่อการถูกเลือกใช้เป็นทำเลในการประกอบพิธีกรรม และการรังสรรค์ศิลปกรรมซึ่งลักษณะทางธรณีสัณฐานดังกล่าวเรียกว่าถ้ำ โดย ปรีชา (2521) ได้กล่าวถึงถ้ำในความหมายของคนพื้นเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่ามีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะคือ ถ้ำที่มีลักษณะเป็นโพรงลึกเข้าไปในภูเขา และอีกลักษณะหนึ่งคือเป็นก้อนหินขนาดใหญ่ที่กลิ้งลงมาจากภูเขาแล้วติดค้างอยู่ตามเชิงเขา และด้านใดด้านหนึ่งมีลักษณะเป็นเพิงยื่นออกมาซึ่งน่าจะเรียกว่าเพิงผามากกว่า ขณะที่ กรมศิลปากร (2539) อธิบายถึงถ้ำว่าถ้ำคือโพรงที่เว้าเข้าไปในภูเขา ปากถ้ำมักแคบและมีระย่นน้อยกว่าความลึก แต่หากความลึกน้อยกว่าความกว้างจะเรียกว่าเพิงผา งานศิลปะที่ทำอยู่ในถ้ำ ปากถ้ำ จึงเรียกว่า ศิลปะถ้ำ แต่ในความเป็นจริงงานศิลปะประเภทนี้ยังทำอยู่ตามหน้าผา เพิงผา และเพิงหินด้วย สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพิงผาหรือเพิงหินที่ให้ร่มเงาได้ ชาวบ้านจะเรียกว่า ถ้ำ แหล่งศิลปะประเภทนี้แต่เดิมเรียกว่า แหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งรวมเอาแหล่งประเภทที่มีภาพสลักและวิธีอื่นๆ เข้าไปด้วย เมื่อได้ศึกษางานศิลปะเหล่านี้เห็นว่าจำเป็นจะต้องจำแนกประเภท เพราะไม่ว่างานเขียนหรืองานแกะสลักภาพต่างเป็นวิธีหนึ่งเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงศิลปะถ้ำมีวิธีการหลายรูปแบบ มีทั้งการเขียน การพ่น การพิมพ์ การแกะ การตอก และการขูด จึงได้รวมเรียกแหล่งประเภทนี้ว่า ศิลปะถ้ำ มีทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ และใช้หลักการเดียวกันในการศึกษาทั้งประเทศ แต่หากจะยังคงมีผู้ที่เรียกหรือเขียนถึงแหล่งศิลปะดังกล่าวว่าเป็นแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็ได้เช่นกัน

การค้นพบภาพเขียนสีบนผนังหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภาพเขียนสีที่ปรากฏอยู่ตามหน้าผา เพิงผา และในถ้ำ ซึ่งการค้นพบภาพเขียนสีบนผนังหินนี้ นาย เอ เอฟ จี แคร่ (A. F. G.Kerr) เป็นผู้ค้นพบครั้งแรกที่ถ้ำผามือแดง บ้านสัมปอ่ย ตำบลศรีบุญเรือง อำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดมุกดาหาร) เมื่อ พ.ศ.2476 ภาพที่พบนั้นเขียนด้วยสีแดงและ สีเทา เป็นรูปมือและรูปคน จนถึงปัจจุบันนี้ภาพเขียนสีบนผนังได้ถูกค้นพบเป็นจำนวนมาก เริ่มตั้งแต่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอำเภอบ้านผือ อำเภอสุวรรณคูหา อำเภอโนนสัง ในเขตจังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดหนองบัวลำภู) เขตอำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย เขตอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ เรืองลงมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของภาคที่อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งอยู่ในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ อ้อมปากไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของภาคที่อำเภอ

โจงเจียม อำเภอศรีเมืองใหม่ อำเภอตระการพืชผล กิ่งอำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอคอนตาล จังหวัดมุกดาหาร อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (อำพัน, 2537)

กองโบราณคดี กรมศิลปากร (2532) อธิบายถึงแหล่งภาพเขียนสีทั้งหมดที่ศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าภาพเขียนสีดังกล่าวนี้ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นภูเขา หรือเทือกเขาทั้งที่เป็นเขาหินทราย หินปูน และแกรนิต ซึ่งภาพเขียนสีสามารถพบในเทือกเขาหินทรายได้มากที่สุด เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือล้อมรอบด้วยเทือกเขาและสันเขาหินทราย ทางด้านตะวันตกด้านใต้ ซึ่งวกอ้อมไปทางตะวันออกแล้วเฉียงขึ้นไปทางเหนือ เป็นภูพานใหญ่สกลนคร ส่วนหินปูนนั้นมีน้อยกว่า อยู่ทางตะวันตกของภาค ถัดจากเทือกเขาหินทรายก็เป็นเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเขาเล็กน้อยซึ่งแทรกตัวอยู่ระหว่างเทือกเขาหินทราย ส่วนเขาหินแกรนิตมีอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของภาคในเขตจังหวัดเลย สำหรับบริเวณที่พบศิลปะถ้ำในเทือกเขาเหล่านี้จะอยู่ตามถ้ำ (cave) หน้าผา (cliffs) เพิงผา (rock shelter) และก้อนหิน (rock) ทั้งนี้ ศิลปะถ้ำทั้ง 131 แห่งในอีสาน พบอยู่ตามก้อนหินมากที่สุดมีถึง 101 แห่ง พบตามหน้าผา 13 แห่ง เพิงผา 13 แห่ง และถ้ำเพียง 4 แห่งเท่านั้น ในบรรดาแหล่งเหล่านี้เป็นเขาหินทราย 120 แห่ง หินปูน 10 แห่ง และหินแกรนิต 1 แห่ง

ทั้งนี้กองโบราณคดี กรมศิลปากร (2532) ได้ทำการจำแนกศิลปะถ้ำหรือภาพเขียนสีออกเป็นสามพื้นที่ใหญ่ๆ ตามสภาพภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

1. พื้นที่ตามแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านตะวันตก ประกอบด้วย 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มบ้านฝือ (อุดรธานี), กลุ่มภูเก้า-ภูเวียง (อุดรธานี-ขอนแก่น-ชัยภูมิ) และกลุ่มภูกระดึง (เลย)
2. พื้นที่ตามแนวเทือกเขาภูพานใหญ่สกลนคร หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านตะวันออก พาดตามแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ มี 3 กลุ่ม คือ กลุ่มภูพาน (สกลนคร-กาฬสินธุ์), กลุ่มผาแต้ม (อุบลราชธานี) และกลุ่มมุกดาหาร (มุกดาหาร)
3. พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านใต้ ปรากฏเพียงแห่งเดียวคือเขาจันทรงาม อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา

อุทยานแห่งชาติ

อุทยานแห่งชาติ คือ พื้นที่อันกว้างขวางประกอบด้วยทิวทัศน์ที่สวยงามเหมาะสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจ มีสิ่งที่น่าสนใจด้านการศึกษา เช่น เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของพืช สัตว์ที่หายาก หรือมีปรากฏการณ์ธรรมชาติที่น่าอัศจรรย์ หรือมีสิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวัฒนธรรม (เสรี, 2529)

ณรงค์ (2534) อธิบายถึงความหมายของอุทยานแห่งชาติซึ่งสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources: IUCN) ได้นิยามว่า คือ พื้นที่ที่ค่อนข้างกว้างขวางและมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ 1) เป็นที่ซึ่งระบบนิเวศหนึ่งระบบหรือหลายๆ ระบบไม่เปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญไป เนื่องจากการเข้าไปแสวงหาประโยชน์และการยึดครองของมนุษย์ 2) เป็นพื้นที่ซึ่งพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ มีถิ่นฐานและถิ่นที่อยู่อาศัยของพืชและน่าสนใจเป็นพิเศษทางด้านวิทยาศาสตร์ ด้านการศึกษา และด้านการพักผ่อนหย่อนใจหรือเป็นที่ซึ่งมีสภาพธรรมชาติสวยงามตระการตา 3) เป็นที่ซึ่งองค์กรอันมีอำนาจสูงสุดของประเทศได้เข้าคุ้มครอง รวมถึงเข้าจัดการยึดครองพื้นที่ เพื่อปกป้องระบบนิเวศถิ่นฐานหรือสภาพธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นองค์ประกอบของอุทยานแห่งชาติตลอดไป และ 4) เป็นที่เปิดโอกาสให้คนเข้าเยี่ยมชมได้ตามเงื่อนไขพิเศษ เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการพัฒนาร่างกาย กำลังใจ และกำลังความรู้ของผู้เข้าไปเยี่ยมชมในรูปแบบของการศึกษา วัฒนธรรม และนันทนาการ

การจัดตั้งอุทยานแห่งชาติในประเทศไทยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ

1. เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ต้องการอนุรักษ์สภาพธรรมชาติของพื้นที่ให้คงอยู่อย่างธรรมชาติ มิให้ถูกรบกวนโดยมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เช่น สัตว์ป่า พืชพรรณ และลักษณะธรรมชาติที่สวยงามเป็นพิเศษ รวมทั้งแหล่งอนุรักษ์พันธุกรรมที่สำคัญ จะให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น โดยเฉพาะสิ่งที่เกิดจากการกระทำของธรรมชาติ

2. เพื่อการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติที่มีทิวทัศน์ทางธรรมชาติที่สวยงาม เหมาะสำหรับการใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความสุขทั้งทางกายและทางจิตใจแก่ผู้เข้าไปเที่ยวชม รวมทั้งอาจจะช่วยผ่อนคลายความเครียดจากการปฏิบัติงานประจำ

3. เพื่อการศึกษาค้นคว้าวิจัย พื้นที่อุทยานแห่งชาติจัดเป็นห้องทดลองทางธรรมชาติกลางแจ้ง เหมาะเป็นพื้นที่ศึกษาของนักศึกษา นักวิทยาศาสตร์และประชาชน โดยทั่วไป เพราะในอุทยานแห่งชาติมีสิ่งมีชีวิตสำหรับศึกษา นับตั้งแต่การเติบโต การพัฒนาทางชีววิทยา วิวัฒนาการ และจำนวนประชากรของสิ่งมีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

แนวทางการจัดการอุทยานแห่งชาติในประเทศไทย

สุรเชษฐ์ และ ครรชนี (2539) ได้กล่าวถึง แนวคิดในการจัดการอุทยานแห่งชาติในประเทศไทยว่ายึดปรัชญาของการอนุรักษ์ไว้ซึ่งธรรมชาติและทรัพยากรที่เป็นองค์ประกอบหลักของพื้นที่ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนและสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์แก่สาธารณชนในเรื่องต่างๆ เช่น นันทนาการและการท่องเที่ยว การศึกษาวิจัย และการพัฒนาชนบท โดยมีมาตรการและวิธีการในการจัดการประกอบด้วย 1. การวางแผนจัดการและอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติ และ 2. การแบ่งเขตการจัดการ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. การวางแผนจัดการและอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติ

อุทยานแห่งชาติจะต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบเพื่อที่จะนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารการจัดการและการพัฒนาสิ่งต่างๆ อย่างมีระบบ โดยคำนึงถึงศักยภาพและข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ รวมทั้งรูปแบบการใช้ประโยชน์และความต้องการของประชาชนโดยส่วนรวม สาระสำคัญในแผนการจัดการและอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติครอบคลุมการจัดการในเรื่องต่างๆ คือ การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การนันทนาการและสื่อความหมายธรรมชาติ การบำรุงรักษาและฟื้นฟูทรัพยากร การอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติ การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมชุมชนท้องถิ่น การจัดการด้านการบริหารและบุคลากร และการกำหนดความสำคัญก่อนหลัง

2. การแบ่งเขตการจัดการ

เขตการจัดการอุทยานแห่งชาติโดยทั่วไปมีอย่างน้อย 3 เขต ได้แก่

เขตบริการ (service zone) หรืออาจเรียกว่า เขตการใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้น (intensive use zone) หมายถึง เขตที่แบ่งไว้เพื่อการพัฒนาสิ่งก่อสร้างและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ได้แก่ อาคารสถานที่เพื่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ เช่น ที่ทำการ บ้านพัก โรงเก็บพัสดุครุภัณฑ์ โรงเรือนสำหรับสาธารณสุขปศุสัตว์สาธารณสุขการ เป็นต้น สิ่งอำนวยความสะดวกของนักท่องเที่ยว เช่น ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ที่พักแรมที่เป็นอาคารบ้านพัก ร้านค้า ร้านอาหาร ลานจอดรถ ห้องสุขา

เขตนันทนาการกลางแจ้ง (outdoor recreation zone) หมายถึง เขตที่รวมเอาสิ่งที่น่าสนใจหรือจุดสนใจต่างๆ ที่เหมาะสมกับกิจกรรมนันทนาการเข้าไว้ด้วยกัน เช่น น้ำตก แหล่งน้ำ ชายหาด จุดชมวิว เป็นต้น

เขตป่าเปลี่ยว (primitive zone) หรืออาจเรียกว่า เขตสงวนสภาพธรรมชาติ (environmental preservation zone) หมายถึง บริเวณที่มีสภาพสมบูรณ์และมีความเปราะบางหรือเกิดผลกระทบได้ง่าย หากมีการใช้ประโยชน์โดยไม่มีการควบคุม ตลอดจนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ปกติไม่มีการอนุญาตให้มีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกใดๆ ทั้งสิ้น นอกจากจัดให้มีทางเท้าแบบง่ายๆ ให้นักนันทนาการที่นิยมเดินป่าศึกษาธรรมชาติได้เข้าไปใช้ในบางฤดู เขตป่าเขตนี้โดยมากจะมีเนื้อที่กว้างใหญ่ บางกรณีมีพื้นที่ถึงร้อยละ 90-95 ของพื้นที่ทั้งหมด

นอกจากเขตหลักๆ ทั้งสามดังกล่าวแล้ว อุทยานแห่งชาติบางแห่งอาจจำเป็นต้องจัดแบ่งเขตขึ้นอีกเพื่อประโยชน์ในการจัดการ ได้แก่ เช่น เขตฟื้นฟูสภาพธรรมชาติ (recovery zone) และเขตการใช้ประโยชน์เพื่อวัตถุประสงค์พิเศษ (special use zone) เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในระบบอุทยานแห่งชาติของประเทศไทย

สำหรับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในระบบอุทยานแห่งชาติ ซึ่งอยู่ในเขตการใช้ประโยชน์เพื่อวัตถุประสงค์พิเศษ ควรมีการจัดการและการพัฒนาอย่างประณีต เพื่อบูรณะ ซ่อมแซม

ให้คงไว้ซึ่งสภาพดั้งเดิมของพื้นที่ (ดรรรชนี, 2542) และนภวรรณ (2543) ก็ได้กล่าวถึงการจัดการพื้นที่เขตนี้ว่า เนื่องจากเป็นพื้นที่กำหนดขึ้นเพื่อให้ครอบคลุมบริเวณที่มีการใช้ประโยชน์อื่นๆ นอกเหนือไปจากวัตถุประสงค์หลักของการจัดการอุทยานแห่งชาติ ดังนั้นวัตถุประสงค์ของการใช้พื้นที่ดังกล่าวอาจจะสอดคล้อง หรือไม่สอดคล้องกับแนวทางการจัดการอุทยานแห่งชาติก็ได้ หากแต่การจัดการพื้นที่ไม่อาจกันพื้นที่ส่วนนี้ออกไป จึงจำเป็นที่จะต้องกำหนดขึ้นเป็นเขตเพื่อการใช้ประโยชน์เป็นกรณีพิเศษ แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขและการควบคุมขององค์กรอุทยานแห่งชาติ

นภวรรณ และคณะ (2541) กล่าวถึงการจัดการ โดยการนำเสนอซึ่งแนวคิดในการออกแบบการพัฒนาแหล่ง การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก ตลอดจนการวางแผนในแหล่งนันทนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในระบบอุทยานแห่งชาติ ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

1. การออกแบบเพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจะต้องให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทั้งที่เป็นรูปธรรม (เช่น หลักฐานทางกายภาพที่หลงเหลือ) และเป็นนามธรรม (เช่น ประเพณีและความเชื่อของคนในท้องถิ่น) ของแหล่งท่องเที่ยว โดยเป้าหมายที่สำคัญสูงสุด คือ การรักษาสมบัติทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสภาพเดิม (preservation) การส่งเสริมความชื่นชม (appreciation) และความตระหนัก (awareness) ในคุณค่าของทรัพยากรให้กับผู้มาเยือนผ่านทางโปรแกรมสื่อความหมายรูปแบบต่างๆ

2. การพัฒนาแหล่งประวัติศาสตร์/การรักษาไว้ซึ่งภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของคนในยุคต่างๆ นอกจากจะสะท้อนถึงความรู้สึกาภุมิใจในวัฒนธรรมและสิ่งตกทอดอันดีงามจากบรรพบุรุษแล้ว ก็ยังแสดงออกถึงความพยายามของคนที่จะเอาชนะสภาพภูมิอากาศที่ส่งผลให้หลักฐานทางกายภาพที่ตกทอดสีกกร่อนผุพัง ความพยายามที่จะสร้างความกลมกลืนกับธรรมชาติที่แวดล้อม และลักษณะของวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น สิ่งสะท้อนต่างๆ เหล่านี้มีความสำคัญต่อการออกแบบในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม แบบสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จึงควรเป็นแบบที่เรียบง่าย ตกแต่งโดยวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ตามลักษณะของธรรมชาติอันเป็นทำเลที่ตั้ง (natural setting) และตามความเหมาะสมของสภาพอากาศ

3. การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่เป็นแหล่งชุมชนควรให้ความเคารพต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ในกระบวนการวางแผนและออกแบบควรเปิดโอกาสให้ราษฎรในชุมชนร่วมแสดงความคิดเห็น และความต้องการ ควรออกแบบ

สิ่งอำนวยความสะดวกให้เป็นแบบอย่างในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแก่ชุมชน รวมไปถึง การลดผลกระทบที่เกิดจากกิจกรรมมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อม การส่งเสริมการใช้วัสดุท้องถิ่นและใช้ ช่างท้องถิ่นในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ต้องให้ความสำคัญ

4. สำหรับแนวทางการปฏิบัติในการวางแผนและออกแบบก็ยังคงดำเนินการไปในทิศทาง เดียวกันกับการออกแบบในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ กล่าวคือ ในการวางแผนและออกแบบ จะต้องมีการสำรวจวิเคราะห์แหล่งท่องเที่ยวที่จะพัฒนาอย่างละเอียดเพื่อบ่งชี้ความสำคัญของ ทรัพยากร คุณสมบัติ/คุณค่าทั้งในแง่ของสิ่งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ตลอดจนสถานภาพการคง อยู่ (integrity) ของทรัพยากรดังกล่าว แบบและข้อเสนอใดๆ ในการพัฒนาแหล่งทรัพยากร วัฒนธรรมจะต้องคำนึงถึงผลกระทบจากการพัฒนาและจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์หลังการ พัฒนาอย่างละเอียดรอบคอบ และจะต้องกำหนดแนวทางการป้องกันแก้ไขผลกระทบที่จะส่งผลถึง การคงอยู่ของทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างรัดกุม

สำหรับทรัพยากรวัฒนธรรมที่ปรากฏในอุทยานแห่งชาติที่ได้รับการขึ้นทะเบียนแล้วจัดว่า เป็นโบราณสถาน ซึ่ง กรมศิลปากร (2538) ได้กล่าวถึง “โบราณสถาน” ตามมาตรา 4 แห่ง พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไข เพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 หมายถึง “อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการ ก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และ อุทยานประวัติศาสตร์ด้วย”

ทั้งนี้ กรมศิลปากร (2546) ได้ทำการจำแนกโบราณสถานแบ่งออกได้ตามคุณค่าความสำคัญ เพื่อการบริหารจัดการดังนี้

โบราณสถานระดับชาติ ได้แก่ 1) โบราณสถานที่มีคุณค่าในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปสถาปัตยกรรม วิชาสังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผูกพันอย่างแน่นแฟ้นไม่เฉพาะ ต่อชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น 2) โบราณสถานที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับ สถาบันพระมหากษัตริย์และราชสำนักโดยมีหลักฐานบ่งชี้ได้อย่างชัดเจน 3) โบราณสถานซึ่งเป็น ตัวแทนขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม หรือ ศิลปกรรมที่วิจิตรมีคุณค่าทางสุนทรียภาพเยี่ยมยอด หรือสามารถบ่งชี้ได้ถึงพัฒนาการทางศิลปสถาปัตยกรรม 4) โบราณสถานที่เป็นตัวอย่างที่เหลืออยู่

น้อยแหล่งของโบราณสถานในลักษณะเดียวกันและมีลักษณะที่หาได้ยาก ที่เป็นตัวแทนของรูปแบบใดๆ ที่มีลักษณะเฉพาะ 5) โบราณสถานที่ยังมิได้มีการสำรวจ ดำเนินการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดี หรือขึ้นทะเบียนโบราณสถาน 6) ซากโบราณสถาน ซึ่งเป็นโบราณสถานร้างที่มีความเก่าแก่ และไม่มีการใช้งานในลักษณะที่สืบเนื่องจากประโยชน์ใช้สอยดั้งเดิมของโบราณสถาน

โบราณสถานระดับท้องถิ่น 1) โบราณสถานที่มีคุณค่าในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความผูกพันเป็นพิเศษเฉพาะต่อชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น 2) โบราณสถานซึ่งมีลักษณะนอกเหนือไปจากที่บ่งชี้ได้ถึงความเป็นโบราณสถานระดับชาติ

การจัดการทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมีการจัดขั้นตอนในการปฏิบัติงานซึ่งจำแนกออกเป็นขั้นๆ ได้ดังนี้ 1) ขั้นการสำรวจศึกษาและวิจัย เป็นการสำรวจทรัพย์สินของประเทศว่ามีแหล่งประวัติศาสตร์เท่าไร มีอาคารทางสถาปัตยกรรมที่ควรรักษาแค่ไหน มีทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมากน้อยเพียงใด รวมไปถึงการค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดี ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมสาขาอื่นๆ ตามกระบวนการวิจัยสาขานั้นๆ 2) ขั้นการพิทักษ์รักษา เป็นเรื่องที่จะต้องจัดทำมาตรการในการดูแลทรัพย์สินเหล่านั้นให้คงสภาพเดิม ผ่านขั้นตอนกระบวนการดำเนินการทางพิพิธภัณฑสถาน การดูแลอาคารและแหล่งประวัติศาสตร์การออกกฎหมายควบคุมโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และอื่นๆ เพื่อให้ทรัพย์สินนั้นๆ ได้รับการปกป้องดูแลทางกฎหมาย การทำลายด้วยวิธีการใดๆ จะได้รับการลงโทษควรแก่การนั้น 3) ขั้นการอนุรักษ์ เป็นเทคนิคทางโบราณคดีพิเศษเรียกว่า restoration ซึ่งเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมซึ่งหลากหลายด้วยวัตถุประสงค์แบบต่างๆ มีเทคนิคซึ่งได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพปรัชญา สังคม และเศรษฐกิจของแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้ภายใต้กรอบของกฎบัตรสากลเมืองเวนิสซึ่งต้องแยกแตกต่างกันไปตามประเภทของทรัพย์สินนั้นๆ 4) ขั้นการบำรุงรักษาและการจัดการ ซึ่งในกระบวนการสุดท้ายในการบริหารและการให้ทรัพย์สินนั้นเกิดประโยชน์ในแง่มุมต่างๆ เช่น การศึกษา การสังคม การเมือง จิตวิทยาสังคม ความมั่นคงของชาติ การท่องเที่ยว ตลอดจนการกระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่น (นิคม, 2530)

พื้นที่ศึกษา

การวิจัยเรื่องการประยุกต์แนวความคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการจัดการแหล่งนันทนาการทางประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาแหล่งภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ในอุทยานแห่งชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้กำหนดพื้นที่ศึกษา 5 แห่ง ตามภาพประกอบที่ 5 พร้อมทั้งอธิบายลักษณะของภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ในแต่ละแห่ง ดังปรากฏในตารางที่ 2 ทั้งนี้ในส่วนของข้อมูลพื้นฐานในแต่ละแห่ง กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2548) ได้รายงานไว้ ดังนี้

อุทยานแห่งชาติผาแต้ม

ขนาดและที่ตั้ง อุทยานแห่งชาติผาแต้ม ตั้งอยู่ในท้องที่ ตำบลสำโรง อำเภอโพธิ์ไทร ตำบลหนามแท่ง อำเภอศรีเมืองใหม่ และตำบลนาโพธิ์กลาง ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 340 ตารางกิโลเมตร หรือ 212,500 ไร่

ลักษณะภูมิประเทศ อุทยานแห่งชาติผาแต้มมีสภาพพื้นที่เป็นเทือกเขาติดต่อกัน ลักษณะสูงต่ำสลับกันไปทั่วพื้นที่ ระดับความสูงของพื้นที่อยู่ระหว่าง 100-600 เมตร จากระดับน้ำทะเล แนวเขตด้านทิศตะวันออกใช้เส้นแบ่งเขตแดนประเทศและติดกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีแม่น้ำโขงเป็นแนวเขตตลอดความยาวประมาณ 63 กิโลเมตร สภาพพื้นที่โดยรวมเป็นลานหิน รอบแนวเขตถัดจากฝั่งแม่น้ำโขงจะเป็นหน้าผาสูงชัน มีภูเขาที่สำคัญ ได้แก่ ภูผาขาม ภูผาเมย ภูผาเจ๊ก ภูผาสร้อย ภูย่าแพะ ภูชนะไค ภูผานาทาม ภูโลง ภูบึง ภูจันทร์แดง ภูหลวง ภูสมุย และภูกระบอ เป็นต้น เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของห้วยซ้าง ห้วยภูโลง ห้วยสูง ห้วยลาน ห้วยเพราะ ห้วยเยะ ห้วยกวย ห้วยกะอาก ห้วยใหญ่ ห้วยสูง และห้วยหละหลอย

ลักษณะภูมิอากาศ สภาพภูมิอากาศของอุทยานแห่งชาติผาแต้มสามารถแบ่งออกเป็น 3 ฤดู ได้แก่ ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือน มิถุนายน-กันยายน ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือน ตุลาคม-กุมภาพันธ์ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือน มีนาคม-พฤษภาคม อุณหภูมิในแต่ละฤดูแตกต่างกันอย่างมาก ในฤดูฝนจะมีพายุฝนฟ้าคะนอง ในฤดูหนาวอากาศเย็นและแห้งแล้ง ความชื้นในบรรยากาศมีน้อย ในฤดูร้อนอากาศร้อนจัด

พืชพรรณ สภาพป่าโดยทั่วไปเป็นป่าเต็งรัง ตามพื้นที่มีหิน โผล่ ลักษณะเป็นป่าโปร่ง ต้นไม้
 แคระแกร็น พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ เต็ง (*Shorea obtusa* Wall. ex Blume) รัง (*Shorea siamensis*
 Miq.) เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm.ex.Miq.) ประคู้ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.)
 พื้นล่างเป็นไผ่ป่า (*Bambusa arundinaceae* Willd.) ข่อยหิน (*Gardenia collinsae* Craib.) มีไม้ดอก
 ขึ้นอยู่ตามชอกลานหินทั่วไป เช่น หยาดน้ำค้าง (*Drosera Burmami.*) แดงอุบล (*Doritis*
pulcherrima Var. *Buyssonianae*) เหลืองพิสมร (*Spathoglottis lobbii* Lindl.) กระจุกเงิน
 (*Melampodium leucanthum* Torr.) มณีเทวา (*Eriocaulon henryanum* Ruhl) สภาพป่าจะ
 เปลี่ยนเป็นป่าดิบแล้ง ในบริเวณที่ราบลุ่มแถบริมห้วยหรือริมแม่น้ำ เนื่องจากมีความชุ่มชื้น
 พอประมาณตลอดปี นอกจากนี้ยังพบป่าสนสองใบที่ขึ้นเองตามธรรมชาติกระจายในส่วนที่เป็นพื้น
 ราบบนภูต่างๆ ทั่วพื้นที่

สัตว์ป่า ไม่พบสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดใหญ่ พบเฉพาะขนาดเล็กกรองลงมา สัตว์ป่าที่พบได้
 ทั่วไป เช่น อีเห็น (*Paguma larvata*) กระต่ายป่า (*Lepus Peguensis*) อีเก้ง (*Muntiacus muntjak*) ใน
 ฤดูแล้งเมื่อระดับน้ำในแม่น้ำโขงลดลงมาก จะพบเห็นหมูป่า (*Sus scrofa* Linnaeus) เลียงผา
 (*Capricornis sumatraensis*) วายน้ำข้ามมาจากฝั่งประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
 และสามารถพบปลาน้ำจืดชนิดต่างๆ มากมาย ได้แก่ ปลาบึก (*Pangasianodon gigas*)

ปลาตะเพียน (*Barbodes gonionotus*) ปลาเทโพ (*Pangasius larnaudii*) ปลากด (*Mystus nemurus*)
 ปลาหมอ (*Anabas testudineus*) ปลากราย (*Chitala ornata*) ปลาเข้ (*Leiocassisiamensis*) ส่วนนก
 ชนิดที่พบเห็นได้ เช่น นกขุนทอง (*Gracula religiosa enggano*) นกยูง (*Pavo cristatus*) อีกา (*Corvus*
macrohynchos) นกขุนแผน (*Cissa erythrorhyncha*) เป็นต้น

อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

ขนาดและที่ตั้ง อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เรียกตามชื่อของภูเขาเทือกหนึ่งทางตอนใต้ของ
 อุทยานแห่งชาติที่มีหน้าผาสูงชันคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มองดูเหมือนกับฝ้าม่านผืนใหญ่ อยู่ในท้องที่
 อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และอำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย มีเนื้อที่ประมาณ 350 ตาราง
 กิโลเมตร หรือ 218,750 ไร่

ลักษณะภูมิประเทศ ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาหินปูนที่มีความสูงชันสลับซับซ้อนกันเป็นแนว
 ยาวสลับกับที่ราบลุ่มเชิงเขา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 200-800 เมตร เป็นแหล่งต้นน้ำของห้วย
 ภูสี ห้วยชมพู ห้วยคะเอ็ด ห้วยจอก ห้วยยาง ห้วยชำแคน ห้วยตากว่าง ห้วยข้าวหลาม ห้วยสงขะยวน

และห้วยหม้อแตก ซึ่งลำห้วยเหล่านี้ไหลลงสู่ลำน้ำพองที่ไหลมาจากอุทยานแห่งชาติภูกระดึงและลำน้ำเชิญในจังหวัดขอนแก่น สภาพดินเป็นดินร่วนปนทรายและดินลูกรังอยู่ปะปนกับหิน

ลักษณะภูมิอากาศลักษณะ อากาศร้อนถึงร้อนจัดอุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 39 องศาเซลเซียส

พืชพรรณ สภาพป่าประกอบด้วยป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง พรรณไม้สำคัญ ได้แก่ ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) มะค่าโมง (*Azelia xylocarpa* Craib.) ตะแบก (*Lagerstroemia balansae* Koehne) เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm.ex.Miq.) พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) เต็ง (*Shorea obtusa* Wall. ex Blume) รัง (*Shorea siamensis* Miq.) พรรณไม้พื้นล่างที่ขึ้นอยู่หนาแน่น ได้แก่ ไพล (*Zingiber ottensii* Valetton) หวาย (*Dendrobium pensile* Ridl.) เป็นต้น

สัตว์ป่า สามารถพบเห็นเลี้ยงผา (*Capricornis sumatraensis*) หมูป่า (*Sus scrofa* Linnaeus) เก้ง (*Muntiacus muntjak*) กระต่ายป่า (*Lepus Peguensis*) นิ่มหรือลัน (*Manis javanica*) ตะกวด (*Varanus bengalensis*) ไก่ป่า (*Gallus gallus*) นอกจากนี้ยังมียังพบนกต่างๆ และแมลงกว่า 200 ชนิด

อุทยานแห่งชาติภูผาเหล็ก

ขนาดและที่ตั้ง อุทยานแห่งชาติภูผาเหล็กมีเนื้อที่ประมาณ 261,875 ไร่ หรือ 419 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่อำเภอส่องดาว อำเภวาริชภูมิ อำเภอนิคมน้ำอูน อำเภอกุศบาก จังหวัดสกลนคร อำเภอวังสามหมอ จังหวัดอุดรธานี และอำเภอสมเด็จ อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงพันนา ป่าดงพระเจ้า ป่าภูวง ป่ากุดไห ป่านาโน ป่าโนนอุดม ป่าบะยาว ป่าห้วยน้ำคำ ป่าหนองหญ้าไซ และป่าแก้งกะอาม

ลักษณะภูมิประเทศ อุทยานแห่งชาติภูผาเหล็กเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาภูพานที่ทอดยาวในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก มีความยาวประมาณ 54 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 200-600 เมตร ภูเขาที่สูงที่สุดในพื้นที่คือ ภูอ่างสอ ที่ระดับความสูง 695 เมตร พื้นที่ป่าในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาเหล็กเป็นแหล่งกำเนิดลำห้วยน้อยใหญ่ที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำสงคราม ลำน้ำยาม ลำน้ำอูน ลักษณะดินโดยทั่วไปเป็นดินร่วนปนทรายตามป่าดิบแล้งและป่าเบญจพรรณ และดินลูกรังตามป่าเต็งรัง หินที่พบในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นหินทราย

ลักษณะภูมิอากาศ มีภูมิอากาศแบบมรสุม ฤดูร้อนระหว่างเดือนมีนาคม-พฤษภาคม อากาศร้อนมาก อุณหภูมิประมาณ 40° C มักมีไฟฟ้าเกิดขึ้นทั่วพื้นที่ ฤดูฝนระหว่างเดือนมิถุนายน-ตุลาคม และฤดูหนาวระหว่างเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ อากาศหนาวเย็น อุณหภูมิประมาณ 15-20° C ประมาณน้ำฝนตลอดปีประมาณ 1,000-1,300 มิลลิเมตร

พืชพรรณ เป็นป่าที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วย ป่าเต็งรังซึ่งพบบนพื้นที่ราบเชิงเขา และบนที่ลาดชันจนถึงระดับความสูงประมาณ 500 เมตรจากระดับน้ำทะเล พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ เต็ง (*Shorea obtusa* Wall. ex Blume) รัง (*Shorea siamensis* Miq.) เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm.ex.Miq.) พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) ประคู้ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) ตะแบก (*Lagerstroemia balansae* Koehne) รกฟ้า (*Terminalia alata* Heyne ex Roth.) มะค่าแต้ (*Sindora siamesis* Teijsm.ex Miq.) ยอป่า (*Morinda coreia* Ham.) พืชพื้นล่างประกอบด้วยไม้พุ่มและพืชล้มลุก พบป่าเบญจพรรณครอบคลุมพื้นที่มากที่สุด ในอุทยานแห่งชาติ พบตั้งแต่บนพื้นที่ราบเชิงเขาและที่ลาดชันตามไหล่เขาจนถึงระดับความสูง 600 เมตรจากระดับน้ำทะเล พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ ชิงชัน (*Dalbergia oliveri* Gamble) ประคู้ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) กระบก (*Irvingia malayana* Oliv.ex.A.Benn.) มะกอก (*Spondias pinnata* Kurz.) จิวป่า (*Bombax valetonii* Hochr) มะค่าโมง (*Azelia xylocarpa* Craib.) กระโดน (*Careya sphaerica* Roxb.) พืชพื้นล่างประกอบด้วยไผ่รวก (*Bambusa arundinaceae* Willd.) สังกะสี (*Barleria stringosa* Willd.) ผักหวานป่า (*Melientha suavis* Pierre) เป็นต้น และป่าดิบแล้งพบตามฝั่งลำธารของหุบเขาที่มีความชุ่มชื้น พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ หว้า (*Syzygium cumini* (L.) Skeels) มะม่วงป่า (*Mangifera caloneure* Kurz.) สัตบรรณ (*Alstonia scholaris* (L.) R. Br.) ตามบริเวณลานหินทางขึ้นภูผาเหล็กความสูงประมาณ 400-550 เมตรจากระดับน้ำทะเล จะมีสภาพเป็นป่าโปร่ง ไม้ยืนต้นที่ขึ้นจะแคระแกร็น ส่วนใหญ่มีใบหนาม ที่พบทั่วไปได้แก่ สารภีคอก (*Mesua ferrea* L.) ทะโล้ (*Schima wallichii* Korth) สะเม็ก (*Syzygium gratum* (Wight) SN Mitra var) ก่อ (*Castanopsis spp.* Fagaceae) ไม้พุ่ม เช่น ส้มเปาะ (*Vaccinium sprengelii* (D.Don) Sleum) ตามลานหินมี เอื้องม้าวิ่ง (*Doritis pulcherima* Lindl.) แวมยูรา (*Maranta leuconeura*) กระดุมเงิน (*Melampodium leucanthum* Torr. & Gray) คุณีตา (*Utricularia delphinoides* Thor. ex Pell.)

สัตว์ป่า สามารถพบเห็น เก้ง (*Muntiacus muntjak*) ลิงกัง (*Macaca nemestrina*) กระต่ายป่า (*Lepus Peguensis*) ตุ่น (*Talpa micruca*) พังพอน (*Tacca chantrieri* Andre) เหยี่ยวรุ้ง (*Haliastur indus*) นกเขาเปล้า (*Treron curvirostra*) นกตะขาบทุ่ง (*Coracias benghalensis*) นกขมิ้น (*Aristolochia grandis* Craib) นกปรอดก้นแดง (*Pycnonotus jocosus*) นกแซงแซวสีเทา (*Dicrurus*

leucophaeus) นกจาบดินอกกลาย (*Pellorneum ruficeps*) เต่าเหลือง (*Indotestudo elongata*) งูทางมะพร้าว (*Elaphe radiata*) งูเห่า (*Naja Kaouthia*) งูจงอาง (*Ophiophagus hannah*) งูเขียวหางไหม้ (*Trimeresurus spp*) เป็นต้น

อุทยานแห่งชาติภูเวียง

ขนาดและที่ตั้ง บริเวณที่ดินป่าภูเวียง อยู่ในท้องที่ตำบลกุดธาตุ ตำบลในเมือง ตำบลบ้านโลก ตำบลเขาน้อย ตำบลขนวน ตำบลบ้านเรือ ตำบลเมืองเก่าพัฒนา ตำบลสงเปือย ตำบลนาชุมแสง อำเภอภูเวียง ตำบลวังเพิ่ม ตำบลศรีสุข ตำบลนาจาน อำเภอสีชมพู และตำบลวังหินลาด ตำบลหนองเสาเล้า ตำบลหนองไผ่ และตำบลข้าวเรียง อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น พื้นที่ประมาณ 203,125 ไร่ หรือ 325 ตารางกิโลเมตร

ลักษณะภูมิประเทศ อุทยานแห่งชาติภูเวียง มีลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นเทือกเขาล้อมเป็นวงอยู่ 2 ชั้น ตรงกลางเป็นแอ่งขนาดใหญ่ คล้ายแอ่งกระทะซึ่งเป็นที่ราบและลอนลาด ส่วนพื้นที่โดยรอบแอ่งมีลักษณะเป็นเทือกเขาซึ่งมีมุมทเข้หาใจกลางแอ่ง ประกอบด้วยเทือกเขาที่มีความลาดชันปานกลางถึงลาดชันสูง เทือกเขาชั้นนอกสุดมียอดเขาสูงสุด 844 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง บริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพื้นที่ และเทือกเขาชั้นในมียอดเขาสูงสุด 470 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง บริเวณทิศเหนือของพื้นที่ที่เทือกเขาชั้นในซึ่งเป็นแหล่งฟอสซิลไดโนเสาร์ ส่วนระดับต่ำสุดของเชิงเขาอยู่ระดับ 210 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง อุทยานแห่งชาติภูเวียงตั้งอยู่บนที่ราบสูงโคราชมีลักษณะเป็นหินชั้น ซึ่งเกิดจากการสะสมตัวของตะกอนบนแผ่นดินหนากว่า 4,000 เมตร ชั้นของหินตะกอนมักมีสีแดงเกือบทั้งหมดเรียกว่าหินชั้นตะกอนแดง หรือกลุ่มหินโคราช ประกอบด้วย หน่วยหินเขาพระวิหาร หินเสาขัว หินภูพาน และหินโคกกรวด หินดังกล่าวถูกปกคลุมด้วยตะกอนร่วนและดินยุคควอเทอร์นารี และยุคปัจจุบัน ซึ่งในพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูเวียงนั้นยังมีการสำรวจสายแร่ยูเรเนียมในพื้นที่อีกด้วย อุทยานแห่งชาติภูเวียงเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของห้วยทรายขาวซึ่งจะไหลลงลำน้ำพอง ห้วยบั้งทึง ห้วยน้ำไหล ซึ่งจะไหลลงลำน้ำเชิญ ห้วยเรือ ห้วยชุมปูน ห้วยน้ำบอง และห้วยมะนาว ซึ่งจะไหลลงห้วยบอง ทั้งลำน้ำพอง ห้วยบอง และลำน้ำเชิญ จะไหลลงอ่างเก็บน้ำอุบลรัตน์

ลักษณะภูมิอากาศ อุทยานแห่งชาติภูเวียงได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ จึงแบ่งออกเป็น 3 ฤดู ฤดูร้อน ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน อุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุดในเดือนเมษายน 36.5 องศาเซลเซียส ฤดูฝน ระหว่างเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี 1,199 มิลลิเมตร ฤดูหนาว ระหว่างเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ยต่ำสุดเดือนธันวาคม 16.6 องศาเซลเซียส

พืชพรรณ สภาพป่าสภาพป่าบริเวณอุทยานแห่งชาติภูเวียงแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ ป่าดิบแล้ง ซึ่งมีพื้นที่มากที่สุด รองลงมาได้แก่ ป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้ง ส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ทางตอนเหนือของเขตอุทยานแห่งชาติ และบริเวณลำธาร พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ ตะเคียนหิน (*Hopea ferrea* Heim.) ชิงชัน (*Dalbergia oliveri* Gamble) พะยุง (*Dalbergia cochinchinensis* Pierre) ส้มพง (*Tetrameles nudiflora* R.Br.) กระจับปี่ (*Irvingia malayana* Oliv.ex.A.Benn.) มะค่าโมง (*Azelia xylocarpa* Craib.) เขลง (*Dialium cochinchinense* Pierre) คอแลน (*Nephelium hypoleucum* Kurz.) ปอแดง (*Sterculia guttata* Roxb.) สะแกแสง (*Cananga latifolia* Finet & Gagnep.) พืชพื้นล่างและพืชอิงอาศัย ได้แก่ จันทน์ (*Dracaena lourieri* Gagnep.) ขมิ้น โศก (*Curcuma aeruginosa* Roxb.) กระเจียวขาว (*Curcuma parviflora* Wall.) ชายผ้าสีดา (*Platynerium holttumii* Hennipm) เอื้องแปร่งสีฟัน (*Dendrobium secundum* (Blume) Lindl.) เป็นต้น ป่าเต็งรัง ขึ้นปกคลุมตามเชิงเขาบริเวณต่ำกว่าป่าดิบแล้ง กระจายตัวอยู่บริเวณภูประตูดิหมา และแนวภูเขาต่อเนื่องรอบในของเทือกเขาภูเวียง และกระจายตัวอยู่เชิงเขารอบนอก พันธุ์ไม้ที่สำคัญคือ ยางกราด (*Dipterocarpus intricatus* Dyer.) เหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* Teijsm.ex.Miq.) พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) เต็ง (*Shorea obtusa* Wall. ex Blume) รัง (*Shorea siamensis* Miq.) ยอป่า (*Morinda coreia* Ham.) มะเกลือ (*Diospyros mollis* Griff.) ส้มอ (*Terminalia chebula* Retz.) พืชพื้นล่าง ได้แก่ เอื้องหมายนา (*Costus speciosus* (Koen.) J.E. Smith) มะลิป่า (*Jasminum undulatum* Ker.) เฟิร์นก้านดำ (*Nephrolepis exaltata* (L.) Schott) เป็นต้น ป่าเบญจพรรณ อยู่ระหว่างรอยต่อของป่าดิบแล้งและป่าเต็งรัง และปะปนอยู่ในป่าเต็งรังบ้าง กระจายตัวในพื้นที่บางส่วนของบริเวณภูประตูดิหมาและเชิงเขารอบนอกเทือกเขาภูเวียง พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) เสลา (*Lagerstroemia loudonii* Teijsm. & Binn.) ตะแบก (*Lagerstroemia balansae* Koehne) รั้ว (*Calotropis gigantea* (L.) Dryander ex W.T. Aiton) และ รกฟ้า (*Terminalia alata* Heyne ex Roth.) เป็นต้น

สัตว์ป่า ผีป่าภูเวียงเป็นที่อยู่อาศัยของ สุนัขจิ้งจอก (*Canis aureus*) ลิงวอก (*Macaca mulatta*) อีเห็นข้างลาย (*Paradoxurus hemaphroditus*) กระต่ายป่า (*Lepus Peguensis*) กระรอกหลากสี (*Callosciurus finlaysoni*) กระรอกบิน (*Petaurus Breviceps*) ค้างคาวปากย่น (*Tadarida plicata*)

หนูท้องขาว (*Desmodium styracifolium*) นกเป็ดผีเล็ก (*Tachybaptus ruficollis*) เป็ดแดง (*Dendrocygna javanica*) เหยี่ยวขาว (*Elanus caeruleus*) เหยี่ยวนกเขาจิกรา (*Shikra. Accipiter badius*) ไก่ป่า (*Gallus gallus*) นกกระทาทู่ง (*Francolinus pintadeamus*) นกคุ้มอกกลาย (*Barred buttonquail*) นกกวัก (*Amaurornis phoenicurus*) นกกระแตแต้แว๊ด (*lobivanellus indicus*) นกเขาเปล้าธรรมดา (*Treron curvirosta*) นกพิราบป่า (*Columba livia*) นกเขาไฟ (*Streptopelia Tranquebarica*) นกแขกเต้า (*Psittacula alexandri*) นกตะขาบทุ่ง (*Coracias benghalensis*) นกแอ่นตาล (*Cypsiurus balasiensis*) นกกินแมลงอกเหลือง (*Macronous gularis*) นกกางเขนบ้าน (*Copsychus saularis*) นกเอี้ยงสาริกา (*Acridotheres tristis*) นกกินปลีอกเหลือง (*Nectarinia jugularis*) จิ้งจกหางแบน (*Cosymbotus platyurus*) กิ่งก่าหัวแดง (*Calotes versicolor*) แย้ (*Leiolepis belliana*) งูจงอาง (*Ophiophagus hannah*) คางคกบ้าน (*Bufo melanostictusSchneider*) เขียดจะนา (*Occidozyga lima*) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีปลาน้ำจืดอีกหลายชนิดอาศัยอยู่ในแหล่งน้ำธรรมชาติของอุทยานแห่งชาติภูเวียง เช่น ปลาช่อน (*Channa stiata*) ปลาคูด่าน (*Clarias batrachus*) ปลาหมอไทย (*Anabas testudineus*) ปลาหลด (*Macrognathus siamensis*) ปลาไหล (*Monopterus albus*) ปลาบู่ทราย (*Oxyeleotris marmoratus*) และ ปลาเขยงใบข้าว (*Mystus singaringan*) เป็นต้น

อุทยานแห่งชาติภูสระดอกบัว

ขนาดและที่ตั้ง อุทยานแห่งชาติภูสระดอกบัว มีเนื้อที่อยู่บนแนวเขตรอยต่อ 3 จังหวัด คือ อำเภอนิคมน้ำอ้อย อำเภอคอนสาร จังหวัดมุกดาหาร อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร อำเภอลำทะเมนชัย และอำเภอเสนางคณิกม จังหวัดอำนาจเจริญ มีเนื้อที่ประมาณ 231 ตารางกิโลเมตร หรือ 144,375 ไร่

ลักษณะภูมิประเทศ สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไป เป็นเทือกเขาสลับซับซ้อน ทอดตัวเป็นแนวจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ลงสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยป่าอันอุดมสมบูรณ์หลายชนิด พื้นที่หลายแห่งมีลานหินขนาดใหญ่ ชาวท้องถิ่นเรียกว่าดาน กระจายอยู่ตามยอดเขาต่างๆ มียอดภูกระชะ เป็นยอดสูงสุดประมาณ 481 เมตร จากระดับน้ำทะเล ยอดอื่นมีความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 350-450 เมตร พื้นที่เหล่านี้ยังเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำหลายสาย เช่น ห้วยทม ห้วยกะบก ห้วยก้านเหลือง ห้วยลำกลาง ห้วยจีเหล็ก ห้วยหินขาว ห้วยตูป และห้วยไห เป็นต้น

ลักษณะภูมิอากาศสภาพอากาศแบ่งออกเป็น 3 ฤดูกาลคือ ฤดูฝน ระหว่างเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม จะมีฝนตกชุกในเดือนสิงหาคม ฤดูหนาว ระหว่างเดือนพฤศจิกายน-มกราคม อุณหภูมิต่ำสุดในเดือนธันวาคม ฤดูร้อน ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน

พืชพรรณ สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้ง กระจายอยู่ตามเทือกเขาต่างๆ ไม่มีค่าอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น มะค่าโมง (*Azelia xylocarpa* Craib.) มะค่าเต้ (*Sindora siamesis* Teijsm.ex Miq.) ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz.) ชิงชัน (*Dalbergia oliveri* Gamble) แดง (*Xylia xylocapa* (Roxb.)Tuab.var. kerrii.) ตะเคียนทอง (*Hopea odorata* Roxb.) ยาง (*Dipterocarpus alatus* Roxb. ex G. Don.) กระบาก (*Anisoptera costata* Korth) เป็นต้น บริเวณพื้นที่ป่าเหล่านี้มีสัตว์ป่าอยู่หลายชนิด โดยเฉพาะที่เทือกเขาภูสระดอกบัวซึ่งเป็นพื้นที่ป่าขนาดใหญ่และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งน้ำ

สัตว์ป่า สามารถพบสัตว์ป่าได้หลายชนิด เช่น เก้ง (*Muntiacus muntjak*) หมูป่า (*Suscrofa linnaeus*) หมานิน (*Cuon alpinus*) สุนัขจิ้งจอก (*Canis aureus*) อีเห็น (*Paguma larvata*) กระซัง (*Tragulus javanicus*) บ่าง (*Cynocephalus variegatus*) ไก่ฟ้าพญาลอ (*Lophura diardi*) ไก่ฟ้าหลังขาว (*Lophura nycthemera*) ไก่ป่า (*Gallus gallus*) เป็นต้น

ตารางที่ 2 ลักษณะของภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษา	แหล่ง	หมู่บ้าน/ ตำบล	อำเภอ/ จังหวัด	ที่ตั้ง	ภาพเขียน	ลักษณะ
อุทยาน แห่งชาติ ภูผาม่าน	ถ้ำลายแทง	ผากลางดง/ ผานกเค้า	ภูกระดึง/เลย	16° 48' 54" 102° 57' 22" 5342 47 QRU 151613	ภาพทั้งหมดมีประมาณ 74 ภาพ แบ่งเป็นภาพคน 40 ภาพ ภาพสัตว์ 14 ภาพ ภาพมือคน 8 ภาพ ภาพเครื่องหมายหรือภาพสัญลักษณ์ 12 ภาพ ภาพทั้งหมดเขียนด้วยเทคนิคต่างๆ กันคือ - เขียนด้วยเงาทึบ - เขียนด้วยเงาทึบผสม เส้น โครงร่างภายนอก - เขียนแบบเงาทึบแล้วเว้นไว้บางส่วน	ลักษณะแหล่งเป็นถ้ำหินปูนสูงจากเชิงเขา 40 เมตร สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 440 เมตร ปากถ้ำหันไปทางทิศใต้ พื้นที่ใช้ เขียนภาพประมาณ 9 ตารางเมตร ภาพเขียนด้วยสีแดงคล้ำน้ำหมากและ สีแดงปนส้ม
อุทยาน แห่งชาติ ภูเวียง	ถ้ำฝ่ามือ	หินร่อง/ ในเมือง	ภูเวียง/ ขอนแก่น	16° 37' 00" 102° 15' 00" 5442 II 48 QTD 082348	ภาพเขียนสีเป็นภาพมือ ประกอบด้วยมือผู้ใหญ่ 5 มือ และมือเด็ก 1 มือ	ลักษณะแหล่งเป็นถ้ำหินทรายขนาดใหญ่ประมาณ 25 เมตร สูงประมาณ 15 เมตร ภาพที่พบอยู่ตรงเพิงหินด้านล่าง หันหน้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ตารางที่ 2 (ต่อ)

พื้นที่ศึกษา	แหล่ง	หมู่บ้าน/ ตำบล	อำเภอ/จังหวัด	ที่ตั้ง	ภาพเขียน	ลักษณะ
อุทยาน แห่งชาติ ภูเวียง (ต่อ)	ถ้ำหินลาด	หินร่อง/ ในเมือง	ภูเวียง/ ขอนแก่น	16° 37' 51" N 102° 15' 45" E 5442 II 48 QTD 082404	- ภาพลายเส้นลากเป็น ทางขนาน - รูปเส้นโค้งขนาน - ลายแบบหัวลูกศร	ห่างจากถ้ำฝามือแดงไปทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 300 เมตร ลักษณะของแหล่งเป็นก้อนหินทรายขนาด ใหญ่ปรากฏภาพเขียนสีของก้อนหินเขียน ด้วยสีแดงคล้ายน้ำหมาก
	ถ้ำคนนอน	หินร่อง/ ในเมือง	ภูเวียง/ ขอนแก่น	16° 37' 50" N 102° 14' 15" E 5442 II 48 QTD 054408	- ภาพลายเส้น โค้งหักงอ ลายเส้นกากบาท 2 รูป - ลายเส้นผสมกับลายจุด - ลายเส้นโค้งขนาน และจุด	ห่างจากถ้ำหินลาดหัวเมยไปทางทิศ ตะวันออกประมาณ 300 เมตร ลักษณะของ แหล่งเป็นก้อนหินทราย ขาวประมาณ 15 เมตร กว้าง 4 เมตร ภาพเขียนอยู่ตรงหลัง หินด้านทิศใต้ เขียนด้วยสีแดงคล้ายน้ำ หมาก
อุทยาน แห่งชาติภูผา เหล็ก	ผาผัดหวาน	ภูตะคาม/ ท่าศิลา	ส่องดาว/ สกลนคร	17° 14' 18" N 103° 26' 42" E 5643 II 48 QVD 348064	ภาพคน 11 คน เขียนแบบโครงนอกและ แบบเงาทึบ	เป็นหินทรายก้อนใหญ่อยู่สูงจาก ระดับน้ำทะเลปานกลาง 280 เมตร ตั้งอยู่ บริเวณชายเขาชื่อภูผาเหล็ก

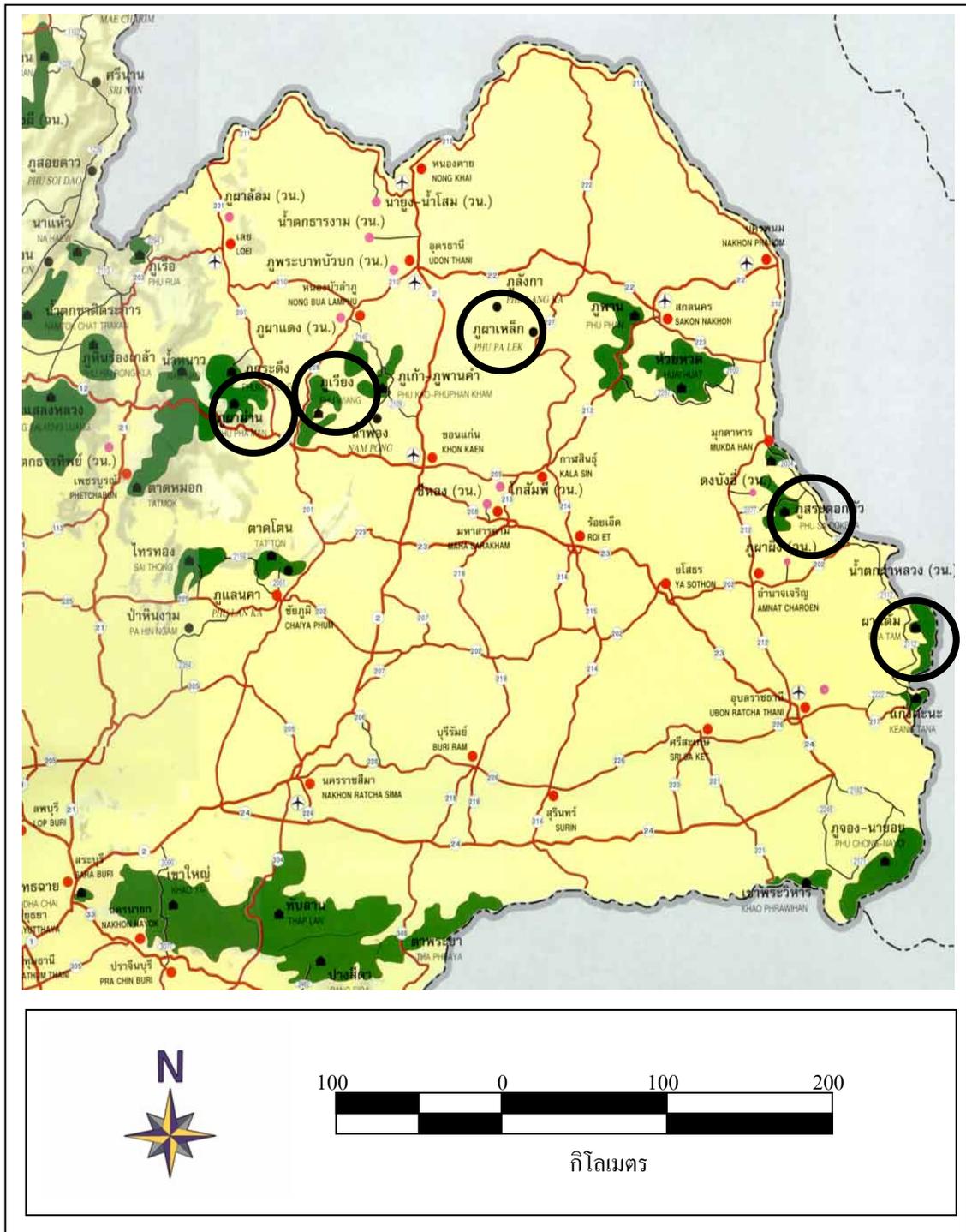
ตารางที่ 2 (ต่อ)

พื้นที่ศึกษา	แหล่ง	หมู่บ้าน/ ตำบล	อำเภอ/จังหวัด	ที่ตั้ง	ภาพเขียน	ลักษณะ
อุทยาน แห่งชาติ ภูสระดอกบัว	ภูผาแต้ม	ภูล้อม/ บ้านบาก	ดอนตาล/ มุกดาหาร	16° 14'03" 104° 46'54" 5941 II 48 QVD 768984	ภาพมือ 98 ภาพ แบ่งตามลักษณะการทำ 3 แบบ คือ ภาพ มือทาบ 6 ภาพ ภาพมือทาบแบบเดิมสี 1 ภาพ ภาพมือ ภาพแบบตกแต่งภายในฝ่ามือด้วยการขีดสีออกเป็นรูป ตัวยู (U) ซ้อนกัน 45 ภาพและภาพที่ไม่สามารถจำแนก ลักษณะวิธีการทำได้อีก 56 ภาพ นอกจากนี้ยังมีภาพ สัญลักษณ์ลายเส้นต่างๆ ประกอบด้วยภาพลายเส้น คู่ขนาน 4 คู่ คล้ายตัวอักษรเค (K) ในภาษาอังกฤษต่อกัน ภาพลายเส้นคู่ขนานหยักฟันปลา ภาพลายเส้นทบวงโค้ง ต่อเนื่องกันหลายๆ วง และภาพลายเส้นตารางสี่เหลี่ยม ต่อกัน	ลักษณะแหล่งเป็นเพิงหินทราย ขนาดใหญ่ ยาว 72 เมตร สูง 8.07 เมตร ลึก 6 เมตร ภาพเขียน เขียนด้วยสีแดงแบบน้ำหมาก บนพื้นหินสีชมพูปนแดง
อุทยาน แห่งชาติ ผาแต้ม	ผาแต้ม	บ้านกุ่ม/ ห้วยไผ่	โขงเจียม/ อุบลราชธานี	15° 23'04" 105° 32'00" 6139 IV 48 QWC 030575	ภาพคน 10 ภาพ เขียนแบบเงาทึบ 8 ภาพ เขียนแบบแสดง โครงร่างภายนอก 1 ภาพ เขียนแบบเส้นเดี่ยวตลอดทั้ง ตัว 1 ภาพ นอกจากนี้ยังปรากฏภาพมือคน 200 ภาพ แยก ตามเทคนิคการทำคือ เอามือชุบสีทาสิแล้วทาบลงไปบน ผนังหิน และเอามือชุบสีทาสิ	ห่างจากผาขามประมาณ 200 เมตร ลักษณะของแหล่งเป็น หน่วยหินภูพาน ภูพระวิหาร หน้าผาหินทรายหันหน้าไปทาง ทิศตะวันออก ยาวประมาณ 200 เมตร สูงประมาณ 40 เมตร

ตารางที่ 2 (ต่อ)

พื้นที่ศึกษา	แหล่ง	หมู่บ้าน/ ตำบล	อำเภอ/จังหวัด	ที่ตั้ง	ภาพเขียน	ลักษณะ
อุทยาน แห่งชาติ ผาแต้ม (ต่อ)	ผาหมอน	บ้านกุ่ม/ ห้วยไผ่	โขงเจียม/ อุบลราชธานี	15° 23' 15"	ปรากฏภาพเขียน 3 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 ภาพคน 13 ภาพ เขียน	อยู่บนหน้าผาเดียวกันกับผา
				105° 32' 00"	แบบเงาทึบเห็นเนื้อที่น่อง 12 ภาพ เขียนแบบเส้นที่มี	แต้ม แต่ห่างออกไปทางทิศ
				6139 IV 48 QWC 030579	ความหนาเท่ากันตลอดภาพ 1 ภาพ กลุ่มที่ 2 ภาพมือคน 4 ภาพ มือพ่น 2 ภาพ มือทาบ 2 ภาพ และกลุ่มที่ 3 ภาพ สัญลักษณ์ 9 ภาพ	เหนือประมาณ 70-80 เมตร เป็นหน้าผาหินทราย ยาว ประมาณ 200 เมตร
	ผาหมอนน้อย	บ้านกุ่ม/ ห้วยไผ่	โขงเจียม/ อุบลราชธานี	15° 23' 15"	ภาพคน 2 คนเขียนแบบเงาทึบ แสดงให้เห็นอวัยวะเพศ	เป็นหน้าผาหินทรายชุด
				105° 32' 00"	ชาย ภาพเหมือนคน 30 ภาพ ภาพสัตว์ 6 ตัว คล้ายกวาง	ภูพาน ภูพระวิหาร บนหน้า
				6139 IV 48 QWC 030578	แสดงลักษณะกำลังมีท้อง 3 ตัว ภาพอาวุธ 2 ภาพ ภาพสัญลักษณ์ 4 ภาพ คือ ลายเส้นตาข่ายคล้ายร่างแห ลายจุด ภาพตาราง และภาพพีช คือกลุ่มต้นข้าว	ผาเดียวกันกับผาหมอน
	ผาขาม	บ้านกุ่ม/ ห้วยไผ่	โขงเจียม/ อุบลราชธานี	15° 23' 00"	ภาพลายเส้นลบบเลือนไปมาก ไม่ทราบว่าเป็นลวดลาย	ลักษณะแหล่งเป็นหน้าผาหิน
				105° 31' 30"	ชนิดใด	ทราย ภาพทั้งหมดเขียนด้วย
				6139 IV 48 QWC 030569		สีแดงแต่ลบบเลือนไปเกือบ หมดแล้ว

ที่มา: กองโบราณคดี กรมศิลปากร (2532)

ภาพที่ 5 ที่ตั้งของพื้นที่ศึกษา
 ที่มา: กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2548)